

David Svoboda

Tenkrát na Volyni Dilemata a činy ukrajinských nacionalistů pod německou okupací 1941–1943¹

Poté, co německý zákrok zadusil jednostranné vyhlášení ukrajinského státu revolučními nacionalisty, nastalo v německo-ukrajinském poměru tíživé napětí. V pozdním létu 1941 Němci, opojení doposud snadným postupem do nitra Sovětského svazu, s nevolí zaznamenali, že pomocné síly tvořené západními Ukrajinci přestávají být poslušny pokynů vojenských míst. „Rakouští Ukrajinci“ – jak přezdívali haličským aktivistům – šířili na území Říšského komisariátu Ukrajina (RKU) osvobozenecké výzvy a podřízení jeho místodržícího Ericha Kocha žádali berlínské ústředí o pokyny, jak této iniciativě čelit. Avšak tito apoštolové ukrajinství z obou větví Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN) neměli snadný úkol. Zaujetí nacionalistickou mytologií znělo jejich protějškům v hloubi země, masírovaným po léta materialistickou propagandou a slyšícím spíše na příslib zlepšení sociálních otázek, často cize. Známým expedičním skupinám se sice podařilo rozbít stan i ve vzdálených koutech Ukrajiny, jako byl Krym a Donbas, ale tím, jak banderovci svůj mladistvý elán nadřazovali zkušenostem starousedlíků, působili povýšenecky, třebaže jim nelze upřít dobrou vůli, a nezdárka byli na základě podezření, že jsou provokatéry v sovětských službách, vydávání Gestapu. Někteří autoři jim ovšem přisuzují celkový úspěch.²

Melnykovci za svou konkurencí zaostávali. Jejich největší úspěch představovalo ovládnutí městské rady v dobytém Kyjevě (září 1941), nacisté je ovšem pokládali za neškodné a neviděli v nich prozatím své vyzyvatele. Pokud snad vůdčí představitelé melnykovců (OUN-m) počátkem podzimu 1941 žily v domnění, že banderovci si nepřizveň Němců vykoledovali výhradně svým střemhlavým radikalismem, byli na omylu. Bartolomějská noc, která počátkem měsíce září nacionalistické hnutí postihla, se v listopadu snesla i na někdejší stoupence „drobečkové politiky“, když se i jejich řady začaly aktivizovat. V Babím Jaru, na místě chmurně proslulém masovou vraždou kyjevských Židů koncem září předešlého roku, se od února 1942 uzavíraly životy 621

1 Tento text je pokračováním studie SVOBODA, David: Dlouhá cesta do lesů. Politický vývoj ukrajinského integrálního nacionalismu a předpoklady vzniku Ukrajinské povstalecké armády. *Securitas Imperii*, 2013, č. 1.

2 Kupříkladu HRYCAK, Jaroslav: *Narys istoriji Ukrajiny. Formuvannja modernoji ukrajinskoji naciji XIX–XX stolittja*. Heneza, Kyjiv 2000, s. 226; ARMSTRONG, John A.: *Ukrainian Nationalism*. Columbia University Press, New York – London 1963, s. 109; VĚDĚNĚJEV, Dmytro – JEGOROV, Volodymyr: Meč i tryzub. Notatky do istoriji Služby bezpeky Orhanizaciji ukrajinskych nacionalistiv. In: *Z archivu VUČK, HBU, NKVD, KHB*, 1998, nr. 1–2, s. 382. Zajímavé je interview s Borysem Levyckým. *Dialoh*, 1979, č. 2, přetištěno In: *Strajk. Nacional-trudovij žurnal* – viz <http://ntz.org.ua/?p=2106> (citováno k 29. 7. 2014).

melnykoců, z nichž nejprominentnější je dnes heroizovaná básnířka Olena Teliha.³ Masové zatýkání postihlo na 80 % vůdčích představitelů banderoců (OUN-b). Ti po tvrdých výsleších končili v německých koncentračních táborech nebo je Němci podle tajného rozkazu z listopadu střídali na místě pod záminkou potírání banditismu.⁴ V Osvětimi krátce po zatčení za podivných okolností zahynuli bratři Stepana Banderu – Vasyľ a Oleksandr. Svědecká tvrzení, že je zde umučili polští kápoové, nebyla nikdy bezpečně doložena.⁵

Batalion (prapor) Nachtigall byl následkem dění a protestu Romana Šuchevyče proti zatýkání v srpnu 1941 stažen z fronty (účastnil se bojů u města Vinnyca, kde patrně spáchal i svůj jediný pogrom) a stejně jako jednotka Roland byl vlakem odeslán do Neuhammeru (v dnešním Polsku), kde byli jejich příslušníci odzbrojeni a odesláni do Frankfurtu nad Odrou. Vzešel z nich 201. ochranný (policejní) prapor, jehož místem určení se stalo Bělorusko, kde hitlerovcům pomáhal při ochraně komunikací před sovětskými partyzány. Veteráni Družin ukrajinských nacionalistů se ocitli před volbou, zda se takového úkolu ujmout, nebo se ke svým věrolomným chlebedárcům otočit zády. Rozčarování z dosavadního vývoje bylo značné, ovšem demobilizace by znamenala zákaz návratu na rodná území a více než aktuální hrozbu zatýkání za příslušnost k OUN-b, jaké již probíhalo na říšském území v řadách nyní vykořeněné a izolované ukrajinské emigrace. Naopak pokračování ve službě skýtal naději uniknout takovému údělu a časem snad pokračovat v boji za národní věc. Naprostá většina oslovených tedy v prosinci ve Frankfurtu nad Odrou podepsala roční kontrakt a jejich služba započala od března následujícího roku.⁶

Tento úsek činnosti aktivistů převážně Banderova směru zůstává doposud zahalen nejasnostmi. Bojový výcvik a nabytí zkušeností, jak postupovat proti dědičnému nepříteli v Moskvě, mohly být vykoupeny účastí na válečných zločinech namířených proti běloruským Polákům a Židům. V prvním případě takové důkazy, opřené o údajné výpovědi přímých pamětníků, snáší polský historik Edward Prus, byť na jeho kontě nacházíme množství výrazně tendenčních prací věnovaných dějinám ukrajinského nacionalismu. Téma se rovněž snaží kriticky rozklíčovat švédský akademik Per Anders Rudling.⁷ Avšak situace je o to složitější, že v Bělorusku působily jako pomocné síly

3 To ovšem ukrajinské historiografii umožňuje obcházet dosud nevyjasněnou otázku spoluúčasti ukrajinských nacionalistů na předěslém masakru.

4 Kol. autorů: *Orhanizacija Ukrajins'kych nacionalistiv i Ukrajins'ka povstans'ka armija. Fachovij vysnovok robočoji hrupy istorykiv pry urjadovij komisiji z vyzučennja dijal'nosti OUN i UPA*. Naukova dumka, Kyjiv 2005, s. 14.

5 Svědectví cituje BEN⁴, Anatolij: *Bat'ko Banderiv*. Atika, Kyjiv 2011, s. 376–378. Grzegorz Rossoliński-Liebe zase svou skepsi vůči tomuto výkladu opírá o vzpomínku táborového lékaře, jež zazněla při osvětimském procesu ve Frankfurtu v šedesátých letech 20. století, podle níž jeden z bratrů podlehl trávicí poruše. Viz *Obraz Stepana Banderu v pol'skij nacional'nij svidomosti*. In: AMAR, Tarik Syril et al.: *Strasti za Banderuju: staty ta eseji*. Hrani-T, Kyjiv 2011, s. 97–98.

6 KOSYK, Volodymyr: *Ukrajina i Nimeččyna v drubij svitovij vijni*. Paryž – Nju Jork 1993, s. 154–155.

7 PRUS, Edward: *Taras Czuprynka. Hetman UPA i wielki inkwizytor OUN*. Wydawnictwo „Nortom“, Wrocław 1998, s. 154–155; RUDLING, Per Anders: *The Shukhevych Cult in Ukraine: Myth Making with Complications, Šuchevyče* – viz <http://ww2-historicalmemory.org.ua/docs/eng/Rudling.doc> (citováno k 29. 7. 2014); týž: *Schooling in Murder. Schutzmannschaft Battalion 201 and Hauptmann Roman*

David Svoboda

další ukrajinské útvary stojící zřejmě mimo uvědomělý tábor nacionalistů. Svědčila by o tom hlášení sovětského podzemí, kde se krom protizidovských pogromů vyzdvihuje i politická neukotvenost a přeběhlictví 41. a 42. ukrajinského pomocného praporu.⁸

Na přelomu září a října 1941 se poblíž Lvova uskutečnila I. konference OUN-b, jež měla zhodnotit vzniklou situaci. Vycházelo se z toho, že Němci ve válce zvítězí, a tomu bylo nutno se přizpůsobit. Organizaci bylo třeba přeskupit a její část převést do ilegality. Konflikty s nacisty se zapovídaly, mělo se ustoupit od otevřené protiněmecké propagandy, zato pilně šířit osvobozeneckou ideu ve všech vrstvách populace. Též byla vytyčena potřeba infiltrovat legální instituce a poskytnout krytí banderovským aktivistům.⁹

OUN-b během krátkého období víceméně proti své vůli prodělala přerod z hnutí germanofilského na antinacistické. To, že byl podmíněn okolnostmi, jež se vyvíjely v rozporu s její strategií, nemůže přese všechno zastírat fakt, že její politika byla příliš extremistická na to, abychom si zde vystačili s obviněním z kolaborace, jak s dychtivostí činila sovětská historiografie, jejíž pojmosloví sdílí i příslušný západní levicový diskurz.¹⁰ Banderovci neslevili ze svého cíle, a pokud se vzdalovala vidina jeho naplnění v součinnosti s Třetí říší, hodlali jej sledovat jí navzdory. To, že se ukrajinští nacionalisté ocitli v protihitlerovském táboře, nicméně nemohlo znamenat, že stannuli po boku Spojenců.¹¹ V pořadí nepřátel jejich Velké Ukrajiny se Německo ocitalo až na konci. Smrtelem nepřitelem, viděno jejich optikou, byla ruská hrozba a její dobový ideologický předvoj v podobě bolševismu. Posléze zde bylo Polsko (a časem Poláci jako takoví), zastoupené vládou v Londýně a trvající na obnovení *status quo ante bellum*. Tak jako velkosrbští četníci urazili cestu od odboje k finální spolupráci

Shukhevych in Belarus – viz http://www.academia.edu/536217/Schooling_in_Murder_Schutzmannschaft_Battalion_201_and_Hauptmann_Roman_Shukhevych_in_Belarus_1942 (citováno k 29. 7. 2014).

- 8 Nedatovaný dokument (listopad 1942?) náčelníka 2. oddílu Běloruského štábu partyzánského hnutí Skrypnika a Pantelejmona Ponomarenka, citovaný In: ARTIZOV A. N. a kol.: *Ukrainskije nacionalističeskije organizacii v gody vtoroj mirovoj vojny. Dokumenty v dvuch tomach. Tom I.* ROSSPEN, Moskva 2012, s. 540–541.
- 9 FILAR, Władysław: Działania UPA przeciwko Polakom na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w latach 1943–1944. Podobieństwa i różnice. In: MOTYKA, Grzegorz – LIBIONKA, Dariusz: *Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944. Fakty i interpretacje*. Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2003, s. 43; Týž: Ukraińsko-polski konflikt narodowościowy na południowo-wschodnich Kresach II RP. Przebieg, skutki, przyczyny, wnioski na przyszłość. In: *Polska-Ukraina: trudne pytania. Tom 9.* Karta, Warszawa 2002, s. 287.
- 10 Z nastupující generace západních historiků se tento sklon dobře odráží např. u citovaného Gregorze-Rossoliňského-Liebe (The Ukrainian National Revolution of 1941. Discourse and Practice of a Fascist Movement. In: *Kritika. Explorations in Russian and Eurasian History*, Winter 2011, No. 1, s. 83–114 – viz http://www.academia.edu/400549/The_Ukrainian_National_Revolution_of_1941_Discourse_and_Practice_of_a_Fascist_Movement (citováno k 29. 7. 2014). V českém prostředí tuto tendenci zastupuje stěžejní práce Jana Fialy *Zpráva o akci B. Historie zápasu čs. ozbrojených sil s tzv. banderovci*. Praha, Vyšehrad 1994, vycházející z autorových publikací od šedesátých let 20. století.
- 11 Přehledné shrnutí postavení OUN a UPA v mezinárodních souvislostech podává např. KULCZYČKYJ, Stanisław: Polska problematyka w ukraińskich badaniach historii OUN-UPA. In: MOTYKA, Grzegorz – LIBIONKA, Dariusz: *Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944*, s. 139.

s Němci, ukrajinští nacionalisté putovali po opačné dráze, komplikované navrch absencí jakýchkoli svazků se světovou diplomacií. „Kolaborací“ s Hitlerem neměli koho zrazovat. Ani na Polsko, natož na Sověty nepřisahal. Přitom oba „slovanští“ sousedé znamenali trvalou hrozbu ukrajinské samostatnosti, kdežto německý faktor se jevil jako dočasný a osudově spřízněný (německý národ přece teprve krátce předtím povstal z trosek ponížení).

Ukrajínští nacionalisté nebyli tedy v dějinách prvními ani posledními, kdo podal ruku nepříteli svých nepřátel.¹² Kaceřovat je zpětně za oslyšené hrozby zvěstované v *Mein Kampf* není zcela na místě, neboť pro Hitlerův spis v neméně míře platí, že byl *nejméně čteným bestsellerem světa*.¹³ Poctivé rozborů (z nichž jeden vzešel anonymně i z pera prezidenta T. G. Masaryka) často ulpávaly na absurditě jeho postulátů, nikterak bezvýhradně ale na nebezpečí jejich programového uskutečňování, byť sovětská diplomacie na pasáži z díla často halasně poukazovala – předtím než se s Adolfem Hitlerem spojila ke společné parcelaci Evropy.¹⁴ Zdaleka ne všichni byli tehdy přesvědčeni o upřímnosti Hitlerem proklamovaného světonázoru, když už Hitlerovi vůbec nějakou soustavnou vizi přisuzovali.¹⁵ Pokud ovšem knize na straně druhé publicisté OUN přikládali váhu, pak poměrně absurdně kritizovali zpupnost říšského vůdce, jehož ambice přece musely narážet na jejich sen o velkém ukrajinském impériu zasahujícím až do střední Asie.¹⁶ To vše je důležité mít na zřeteli, pokud chceme porozumět nadějším a z nich odvozeným taktickým postupům OUN. Stranou ponechme, že alianci s nacisty ukrajinská exilová historiografie po dobu studené války odmítala věcně reflektovat a pokoušela se ji nedůstojně zalhávat, přinejmenším pokud jde o OUN-b (v sektářských pŕtčkách přišlo naopak vhod svalovat veškerou *kolaboraci* na Melnykovy lidi).¹⁷

- 12 At již vzpomeneme nadějí, které exulant Jan Amos Komenský vkládal v tureckou moc ohrožující katolickou Evropu, nebo slov *Kurdové jsou jako slepý žebřák u mešity* kurdského vůdce Mustafy Barzáního, když chtěl vyjádřit postavení etnika, které si nemohlo vybírat spojení („slepý žebřák“ pak logicky v roce 2003 napomáhal aktivně americké invazi do Iráku), nacházíme napříč dějinami týž princip. Mezi mnohým k fenoménu kolaborace za druhé světové války viz např. LITTLEJOHN, David: *The Patriotic Traitors: A History of Collaboration in German Occupied Europe 1940–1945*. Heinemann, London 1972 a specifičtěji pak BOLJANOVSKIJ, Andrej: Meždu nacional'nymi ustremennjami i kolonializmom Gitlera: vostočnoevropejskije vojnyje formirovanija v Vooružennych silach Germanii v 1941–1945 gg. *Ab imperio*, 2012, nr. 3, s. 145–162; TAMMER, Teresa: „Kollaborateure“ in der Ukraine – Opfer oder Täter? *Tabula Rasa*, nr. 68 – viz http://tabularasa-jena.de/artikel/artikel_3694/ (citováno k 29. 7. 2014); HUNCZAK, Taras: OUN i nacystka Nimeččyna: miž kolaboracionizmom i rezystansom. *Ukrajins'kyj vyzvol'nij ruch*, 2007, nr. 11.
- 13 BOREJSZA, Jerzy W.: *Antyślawizm Adolfa Hitlera*. Czytelnik, Warszawa 1988, s. 114; VITKINE, Antoine: *Mein Kampf: příběh jedné knihy*. Paseka, Praha – Litomyšl 2010, s. 54–56, 135. Pro spravedlnost dodejme, že existovali i nepočetní prozíravější čtenáři (s. 84–86).
- 14 Prezident do jisté míry varovnou recenzí zveřejnil německy 30. dubna 1933 pod šifrou VS v německých liberálních novinách *Prager Presse*. Český překlad viz MASARYK, Tomáš G.: *Cesta demokracie, sv. IV. Projevy–články–rozhovory 1929–1937*. Ústav T. G. Masaryka, Praha 1997, s. 348–355 či na adrese <http://blisty.cz/art/23410.html> (citováno k 29. 7. 2014).
- 15 JÄCKEL, Eberhard: *Hitlerův světořný názor: Projekt jedné vlády*. Paseka, Praha – Litomyšl 1999, s. 12–13.
- 16 ZAJCEV, Oleksandr: OUN i avtorytarno-nacionalistyčni ruchy mižvojennoji Jevropy. *Ukrajins'kyj istořnyj žurnál*, 2012, nr. 1, s. 93.
- 17 Např. MİRČUK, Petro: *Revolucijnij zmah za USSD. Chto taki „banderivci“, „mel'nykivci“, „dvijikari“*. Tom II. Sojuz ukrajins'kich politiv'jazniv, Nju Jork – Toronto – London 1987, s. 125–126.

David Svoboda

Hnutí se po zvratu poměrů propadalo do hluboké deprese. Na dosah ruky se nacházelo řešení, jež do válečného slovníku vstoupilo pod názvem attentismus. Jeho heslem bylo *držet zbraň při noze* a řídil se jím zrovna tak polský odboj v oblasti.¹⁸ Otevřená vzpoura nepřicházela v úvahu a *zbraň* šlo získat nejnázemě prací v pomocných strukturách pod egidou okupační moci. Místní samospráva a ukrajinská pomocná policie se proto stávaly útočištěm banderovských aktivistů, kteří nosili masku poslušných vykonavatelů německých příkazů, ale ve skutečnosti byli agenty OUN, učili se zacházení se zbraní a byli hotovi včas tuto zbraň zpronevěřit ve prospěch svého ideálu. Již v roce 1929 adresovala OUN mladým brancům ukrajinské národnosti výzvu, aby nastupovali službu v polské armádě zvesela a nebránili se přísaze na II. Rzeczpospolitu, ve skutečnosti, aby však zachovali věrnost Ukrajině. Vojenská služba podle letáku nadepsaného *Chlapci* skýtala možnost osvojit si bojovou zdatnost, využitelnou pro pozdější národní povstání. Taková taktika doznala rozmachu i v druhé polovině třicátých let.¹⁹ A sovětské partyzánské velení v druhém poločase války doporučovalo všem zájemcům o odboj neplýtvat silami a vstupovat raději do pomocné policie.²⁰

Obdobný postup byl zcela logický. Avšak *logika* oné doby byla v kolizi s morálkou. Z povahy věci vyplývalo hlavní zadání pomocné policie: být po ruce při realizaci tzv. konečného řešení. Již na podzim 1941 začala organizovaná likvidace židovské populace ve východní Haliči, od srpna do října 1942 byli pak volyňští Židé vyháňeni z ghatt, kam se předtím na přelomu roku museli uchýlit, na otevřená prostranství a popravováni. Pomocná policie dohlížela na celý proces a střílela uprchlíky, místní ukrajinská populace se pro změnu ráda obohatila o zabavené cennosti.²¹ Nevíme s určitostí, jak se civilní populace ve svém celku k věci stavěla. Podle Karla C. Berkhoffa již před válkou na Volyni šikanovala Židy především vesnická mládež, a právě ta tvořila jádro místních pomocníků s páskami na rukávech, což mělo pro cíle jejich nenávisti neblahé následky. Dědictví předválečného antisemitismu a antisemitské proklamace OUN jejich činnosti zajisté mocně nahrávaly.²²

Kromě případů otevřeného parazitování na židovské tragédii existovaly četné případy osobní statečnosti a lidství, díky nimž byli někteří Židé zachráněni. Ale hrůzné události nemohly nepoznamenat etický profil celého místního společenství. Žid nebyl bližším v nouzi; byl statistickým pojmem, kusem „překážejícího nábytku určeného k rozžítání“. Na militantní Ukrajince působilo sociální inženýrství předešlé sovětské okupace, ale tímto způsobem ostatně uvažovali již dávno před ní, kdy se i OUN jako „dítě své doby“ zhlížela v zrcadle úspěšných nedemokratických hnutí.

18 ČAJKOVSKYJ, Anatolij S.: *Nevidoma vjina. Partyzans'kyj ruch v Ukrajinі 1941–1944 rr. movoju dokumentiv, očyma istoryka*. Vydavnyctvo Ukrajin, Kyjiv 1994, s. 222.

19 POSIVNYČ, Mykola: *Vojenno-polityčna dijal'nist' OUN u 1929–1939 rokach*. Afiša, L'viv 2010, s. 90.

20 BERKHOFF, Karel C.: *Harvest of Despair. Life and Death in Ukraine under Nazi Rule*. The Belknap Press, Cambridge 2004, s. 288.

21 MOTYKA, Grzegorz: *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Instytut Studiów Politycznych PAN – Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2006, s. 103–104.

22 BERKHOFF, Karel C.: *Harvest of Despair*, s. 81–82. Předválečnému polskému antisemitismu se věnuje například monografie ZGLYCZYŃSKI, Stefan: *Jak Polacy Niemcom Żydów mordować pomagali*. Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2013 (zde mj. s. 21 a 62).

Morálka radikalismu nečerpala z Desatera, ale z nejucyňitějšiho pojetí dobového *svůj k svému*. Vyvozujeme z toho, že tato katanská asistence nečinila členům obou křidel OUN větší problém. Sami by snad program etnický čistý Ukrajiny realizovali v duchu stranických směrnic obezřetněji a méně drasticky, ale nebylo-li vyhnutí, spojili pro sebe nezbytné s užitečným. Tvář tohoto středoevropského regionu, dýchacího časy c. a k. mocnářství, ztratila v Židech nenávratně svůj další kulturní prvek, tentokrát již za činného přispění starousedlíků. OUN-b, nemluvě o melnykovcích, toto počínání neurčovala žádnými směrnici, nikdy proti němu ale jako celek nepozdvihla hlas.²³ Pozdější poukazy národotvorné ukrajinské historiografie na službu Židů v UPA postrádají odvahu pojmenovat tuto stinnou stránku ukrajinského boje za samostatnost a jsou tudíž zavádějící. Židovství mišenci ostatně bojovali i ve Wehrmachtu.²⁴ Třebaže nelze smlčet ojedinělé momenty nezištné pomoci poskytnuté aktivisty OUN, akceptace Židů ze strany této organizace byla spíše účelová, hodili se pro své odborné dovednosti (lékaři, ševci apod.), ale v civilních počátcích také jako nedobrovolný zdroj financí, na němž banderovci vymáhali prostředky pro svou činnost. Je doloženo, že banderovci v podzemních tiskárnách zhotovovali Židům za úplaty falešné dokumenty, což v případě odhalení jednoho takového zařízení v Žytomyru vyvolalo zlostnou reakci Gestapa. V poměru k Židům u nich však převládala, jak znamenali Němci, chladná účelovost.²⁵

Nesmí však vznikat dojem, že pomocná policie a OUN-b tvořily nerozbornou jednotku. Na tragédii a zločinech nacismu se podíleli ozbrojenci zhusta apolitictí, sledující osobní prospěch; nezanedbatelnou pohnutkou byla i snaha ušetřit rodnou komunitu německých represí, a tedy otevřená snaha získat pro sebe výhodné pozice ve službách nových pánů. Přesto nelze přijmout snahy očistit OUN obou směrů výhradním obviňováním „deklasovaných živelů“. Svým vlivem na pomocnou policii se sami nacionalisté rádi pyšnili. Málodky v dějinách proto měla spolupráce s nepřitelem tak eticky problematický ráz.²⁶

- 23 Historik Amir Weiner spojuje údajně tradiční ukrajinský antisemitismus s faktem, že ze 142 tisíc západoukrajinských Židů k roku 1939 jich válka přežila jen dvě procenta. WEINER, Amir: *Making Sense of War. The Second World War and the Fate of the Bolshevik Revolution*. Princeton University Press, Princeton 2001, s. 270. Bez pomoci místních pomahačů by tento důsledek asi nebyl možný, avšak historik Mark Mazover namítá, že holocaust byl doveden do extrému i ve společnostech antisemitismem nezasažených, o čemž svědčí příklad Řecka. Tamtéž, s. 271; WEISS, Aharon: *Jewish-Ukrainian Relations During the Holocaust*. In: ASTER, Howard – POTICHNYJ, Peter J.: *Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective*. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta, Edmonton 1990, s. 415–418; SABRIN, B. F. (ed.): *Alliance For Murder: The Nazi-Ukrainian Nationalist Partnership*. Da Capo Press, New York 1991. Tato kniha se opírá výlučně o ústní svědectví obětí a její vyznění je poněkud subjektivní.
- 24 WEINER, Amir: *Making Sense of War*, s. 240; SPECTOR, Shmuel: *The Holocaust of Volhynian Jews 1941–1944*. Yad Vashem – Federation of Volhynian Jews, Jerusalem 1990.
- 25 HIMKA, John-Paul: *Ukrainian Collaboration in the Extermination of the Jews During World War II* – viz <http://www.zwoje-scrolls.com/zwoje16/text11.htm#r41> (citováno k 29. 7. 2014); LOWER, Wendy: *Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine*. University of North Carolina Press, Chapel Hill 2005, s. 183.
- 26 STECJUK, Vadym: *Kolaboracionizm v Ukrajinu u roky druhoji svitovoji vijny jak porodžennja bilšovyckoho j nacystskoho režymiv: problema klasyfikacij*. In: SERHIJČUK, Volodymyr a kol.: *Spivpracja SSSR i Nimečyny u mižvojenyj period ta pid čas druhoji svitovoji vijny: pryčyny i naslidky*. NaUKMA et al.,

David Svoboda

Partyzánská republika

Počátky ukrajinské rezistence jsou různými způsoby svázány s politikou Berlína. Jestliže banderovci pracovali v ilegilitě, byť na sebe brala podobu obojaké služby v okupačním aparátu, byla zde síla, na niž ukrajinská národotvorná historiografie ráda zapomíná nebo její působení podceňuje. Neúspěšní velitelé a jejich hnutí v učebnicích dějepisu působí rozpačitým dojmem a je srozumitelné, proč na jejich stránky snáze proniknou hrdinové anebo aktéři, jejichž činnost měla výraznější dosah. Ovšem v případě Tarase Borovce²⁷ a jeho Poleské Siče je taková ignorance ke škodě věci. Tento proslulý velitel s přezdívkou „Bulba“ vedl v bažinatém terénu severozápadní Volyně první organizované hnutí odporu, jež svými hlavními rysy předcházelo partyzánské hnutí pod vlajkou banderovské OUN.²⁸

Borovec byl socialisticky orientovaným vlastencem, jenž stál jako následovník tradic Ukrajinské lidové republiky celý svůj život stranou hlavního politického provozu definovaného Organizací ukrajinských nacionalistů. Ilegální protipolské hnutí Ukrajinské národní obrození, jež Borovec založil, bylo loajální k exilové vládě UNR Andrije Livyckého. Borovcova partyzánská kariéra začala v létě 1940, kdy byl z pověření vlády UNR vyslán přes hraniční kordon, aby na sovětském Polesí organizoval zárodky příští vlády UNR. Tyto tzv. Siče (tj. síť) měly vznikat ve všech oblastech Ukrajiny – odsud název Borovcovy jednotky.²⁹ Avšak především: doplňujícím názvem Poleské Siče byla *Ukrajinská povstalecká armáda*. Ani apogeti OUN-b nepopírají, že tato značka původně patřila k platformě s banderovským světovým názorem jen obtížně slučitelné. Vlastní autorství ostatně nelze připisovat ani suitě Tarase Borovce: název UPA byl politickým dědictvím Ukrajinské lidové republiky již od raných dvacátých let a jako takový je

Kyjiv 2012, s. 180–185. Je příznačné, že studie z forem kolaborace zcela vypouští účast na genocidě a zaměřuje se na přečiny vůči ukrajinské populaci. Zkresleně téma traktuje i DEREVINS'KYJ, Vasyľ: *Stavlennja OUN(b) i UPA do susidnich narodiv ta nacional'nych menšyn*. Instytut istoriji Ukrajinny NAN Ukrajinny, Kyjiv 2006, s. 104, podle nějž Ukrajinci všech odstínů a OUN tiskem falešných dokumentů Židům nezištně pomáhali. Odvolává se na německý dokument, jenž se ovšem omezuje jen na konstatování odhalených faktů – o přátelství k Židům není řeči. Zcela jednostranná kniha Edwarda Pruse *Holocaust po banderovsku* (Wydawnictwo Nortom, Wrocław 2001) obsahuje nicméně cenné odkazy na memoárovou literaturu přeživších i na rozporuplné pouto mezi pomocnou policií a OUN. Serióznější snad DEAN, Martin: *Collaboration in the Holocaust: Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine 1941–1944*. Macmillan, Basingstoke 1999.

- 27 Taras Borovec (1908–1981), ukrajinský politik a partyzánský velitel. „Petljurovec“, tedy příslušník platformy UNR. Ve třicátých letech, jak píše ve svých pamětech, navštívil ilegálně SSSR a podal svědectví o zruřích hladomoru na Ukrajině. V letech 1934–1935 byl za politické aktivity v Polsku krátce vězněn, od roku 1940 působil v podzemí na sovětské straně zboru, kde organizoval Poleskou Sič, po roztržce s Němci od listopadu 1941 pak Ukrajinskou povstaleckou armádu. Nedohodl se s OUN-b a byl jejími silami v létě 1943 odzbrojen. Posléze jej Němci internovali v koncentračním táboře Sachsenhausen. Zemřel v Torontu.
- 28 Nezmiňujeme se tu o původních gerilových útvech působících pod vlajkou ukrajinského nacionalismu již v závěru meziválečné éry (1937). Jde o diverzní oddíly Vlci a později Poleské lesní kozáctvo, které vznikly na Volyni z pověření Krajové exekutivy (KE) OUN a přetrvaly až do momentu banderovské dominance. SZCZEŚNIAK, Antoni B. – SZOTA, Wiesław Z.: *Wojna polska z UPA. Droga do nikąd*. Bellona, Warszawa 2013, s. 140; POSIVNYČ, Mykola: *Formuvannja vijs'kovoji doktryny OUN (1929–1939)*. In: *Ukrajins'kyj vyzvol'nyj ruch*, 2003, č. 1, s. 43.
- 29 SERHIJČUK, Volodymyr (ed.): *Taras Bul'ba-Borovec. Dokumenty. Stati. Ljsty*. PP Serhijčuk, Kyjiv 2011, s. 6.

„Bulba“ převzal. Poprvé se s ním setkáváme po porážce armád Direktoría (UNR), kdy se v polské internaci pod tímto názvem sloučily pod vedením generála Jurije Ťuťunnyka tři dobrovolnické skupiny, aby v listopadu 1921 podnikly poslední diverzní ofenzivu v týlu Rudé armády. To předurčovalo partyzánské založení jejich taktiky a také cílem této poslední z takřčených *zimních kampaní* bylo sjednotit roztržštěné partyzánské skupiny bojující na Ukrajině proti sovětské okupaci. Operace skončila tragickým nezdarem.³⁰

Borovcova činnost z podzimu 1940 není dodnes uspokojivě probádána, na základě sovětských dokumentů ovšem víme, že se tou dobou již dostal do křížku s aktivem OUN, když jej vedoucí úseku OUN-b na Polesí varoval před snahami budovat na západní Ukrajině struktury UNR, údajně z obav před možnou dekonspirací.³¹

Hýčkanou zásluhou banderovců resp. jim nakloněné publicistiky zůstává počínaje 30. červnem 1941 po dnešek jejich údajně nekompromisní stanovisko k hitlerovským uchvatitelům. Vzhledem k úpornému naléhání jejich uvězněného vůdce, aby OUN-b upravila své vztahy s Berlínem (dělo se tak ještě v lednu 1942, kdy ukrajinské rebely kosily popravčí salvy)³², a k jejich podílu na represivních úkonech místní samosprávy je to tvrzení sporné. Katchanovski vyčíslil, že ze 118 předáků UPA a OUN-b jich zhruba polovina měla za sebou zkušenost se službou na vysokých postech v místní administrativě nebo ozbrojených složkách pomáhajících Říši. Nejméně 23 % z celkového počtu těchto čelných osobností sloužilo předtím v pomocné policii, zmiňované 201. divizi a jiných formacích, 18 % působilo ve vojenských a rozvědných výcvikových střediscích na území Říše a v okupovaném Polsku, 11 % jich prošlo Nachtigallem a Rolandem, 8 % pracovalo v samosprávě. Dalších 27 % okusilo německé zatčení či věznění, mnozí přitom brzy putovali na svobodu nebo uprchli, takže nechyběli ani tací, kteří prošli tímto vyšetřovacím soukolím několikrát.³³

Ivan Katchanovski, krom toho, že se pozastavuje nad mírným zacházením s Banderou a jeho spolupracovníky v německé vazbě, z těchto údajů vyvozuje, že jediným prominentem OUN-b, jenž padl v boji s nacisty, byl Ivan Klymiv „Lehenda“, umučený při výslechu Gestapem v prosinci 1942, patrně když odmlouval vyšetřovatelům.³⁴ To je však naprosto jednostranný soud. Kromě Dmytra Myrona „Orlyka“, stojícího v čele kyjevské sekce OUN-b, jež zastřelili na útěku příslušníci Gestapa, a jiných případů je

30 Viz *Druhyy zymovyy pochid: Lystopadovyy rejd*. Bazar, Kyjiv 1995, s. 16 a Internet Encyclopedia of Ukraine, Winter campaigns – viz <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages\W\I\Wintercampaigns.htm> (citováno k 29. 7. 2014).

31 Tamtéž.

32 MOTYKA, Grzegorz: *Ukrajínska partyzantka 1942–1960*, s. 108.

33 KATCHANOVSKI, Ivan: *Terrorists or National heroes? Politics of the OUN and the UPA in Ukraine*. Paper prepared for presentation at the Annual Conference of the Canadian Political Science Association, Montreal, June 1–3, 2010, s. 9 – viz http://www.academia.edu/454566/Terrorists_or_National_Heroes_Politics_of_the_OUN_and_the_UPA_In_Ukraine (citováno k 29. 7. 2014). Autor čerpal z medailonů uvedených v publikaci SODOL, Petro: *Ukrajínska povstanča armija 1943–1949: dovidnyk*. Proloh, New York 1994. Pod kolaboraci zahrnuje problematiku i vojenský výcvik před útokem na SSSR, členství v Nachtigallu i 201. praporu. Jako důkaz pokrytectví OUN-b je ovšem jeho studie příhodná.

34 Tento údaj je podle VERYHA, Vasyľ: *Vtraty OUN v časi Druhoyi Svitovoji vijny abo „Zdobudeš ukrajínsku deržavu abo zhyneš u borotbi za neji“*. Novyy šljach, Toronto 1991, s. 123.

David Svoboda

zdokumentována řada úmrtí z rukou nacistů na nižších stupních řízení organizace. K říjnu 1941 drželi nacisté ve vazbě okolo 1500 osob a do konce roku 1942 se 80 % jejího aktivu nacházelo v žalářích. Volodymyr Stachiv viděl organizaci jako *fakticky zničenou*.³⁵ Připomeňme, že podle vlastních údajů ztratili disciplinovaní melnykovci za okupace 4756 členů, z nichž 197 patřilo k vedení organizace.³⁶ Stěží si lze představit, že by odbojní banderovci krváceli o tolik méně.

Od zimy 1942 představovalo pravidelnou rubriku v dokumentech z dílny nacistických zpravodajských složek ukrajinské hnutí odporu. To dokazuje, že nacisté je pokládali za hlavní zdroj neklidu v počátcích existence říšského komisariátu. Spadali sem bulbovci, banderovci a část melnykovců, o nichž bude ještě řeč.³⁷ Pokud jde o banderovce, neznamenali pro ně Němci, vzhledem k faktům uvedeným v této studii výše, prvořadou hrozbu, neboť vedli boj s nenáviděnými komunisty, a dlouhou dobu s nimi OUN-b sváděla spíše boj hesel nežli válku na ostří nože. To revolucionářům OUN ovšem nebránilo předhazovat „Bulbovi“, že praktikuje směrem k Berlínu politiku ústupnosti a zrazuje tím společnou věc.

Poleská Sič po Hitlerově vpádu na východ skutečně fakticky působila jako proněmecká síla, kterou nacisté prozatím neměli důvod obtěžovat. Lesnatý a bažinatý terén Polesí po 22. červnu 1942 sloužil totiž za útočiště odříznutým a dezorientovaným jednotkám NKVD a zbloudilým rudoarmejcům. Německé síly v zápalu bleskové války ponechávaly tento zranitelný tyl právě Borovcovým mužům, kteří zamýšleli Polesí očistit od nepřítele a zřídit zde bázi pro budoucí ozbrojený boj za Ukrajinu.³⁸

Bulbovci, kteří v severozápadním cípu žytomyrské oblasti vyhlásili v srpnu 1941 olevskou republiku po vzoru UNR (název nesla podle města svého zrodu), se mezi místním rolnictvem těšili pro svou ochrannou úlohu značné oblibě, byť Borovcův údaj o desetitisícovém ozbrojeném útvaru je jistě nadsazený. Pravděpodobně měl k dispozici tři tisíce mužů, setkáme se též s údajem o jeden tisíc vyšším, vztahujícím se k létu 1943. Grzegorz Motyka naopak uvádí, že více než tisíc mu Němci nepovolili.³⁹ Město Olevsk, jak Borovec slavnostně přísahal na tamním stadionu u příležitosti vojenské přehlídky Poleské Siče, bylo předurčeno stát se místem, odkud se rozšíří mohutné osvobozené úsilí za osvobození Ukrajiny od *Sovětů a všech jejích nepřátel*.⁴⁰

35 Např. KOZLOVSKA, Natalja: Rozstril hestapivcjamy členiv OUN u Stanislavovi 1943 roku. In: *Naukovi zapysky*, č. 2. Misto NV, Ivano-Frankivsk 2011, s. 91–93; MAZUR, Grzegorz: Niemcy i Sowieci a antypolska akcja UPA. In: MOTYKA, Grzegorz – LIBIONKA, Dariusz: *Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944*, s. 125; VĚDĚNĚJEV, Dmitrij: *Odisseja Vasilja Kuka. Vojenno-političeskij portret posledného komandujuščego UPA*. Vydavnytvo „K.Y.S.“, Kyjiv 2007, s. 64. V knize je údaj o 15 popravených prominentech OUN-b do počátku roku 1942.

36 Vtraty Orhanizaciji ukrajins'kych nacionalistiv za panuvannja nimec'koho imperializmu v rokach 1941–1944. In: *OUN u vijni 1939–1945*. Místo a vydavatel uvedeny zkratkami B.m., b.r., 1947, s. 3. Cit. podle HRYCAK, Jaroslav: *Narys istoriji Ukrajiny*, s. 226, pozn. č. 29.

37 Kol. autorů: *Orhanizacija Ukrajins'kych nacionalistiv i Ukrajins'ka povstans'ka armija*, s. 15.

38 BOROVEC, Taras: *Armija bez deržavy*. Tovarystvo Volyň, Winnipeg 1981, s. 121.

39 Tamtéž, s. 123. MOTYKA, Grzegorz: *Ukrajinska partyzantka 1942–1960*, s. 106. O 4 tisících píše KONDRATIUK, Kostiantyn: *Ukrajinci i Polacy w sowieckim ruchu partyzanckim w latach II wojny światowej*. In: *Polska-Ukraina: trudne pytania*. Tom 9, s. 194.

40 POLOSENKO, Leonid: Taras Bul'ba-Borovec i joho „Polis'ka Sič“. *Kryms'ka svitycja*, 5. 9. 2008 – viz <http://svitytysia.crimea.ua/index.php?section=printable&artID=6295> (citováno k 29. 7. 2014).

Tenkrát na Volyni

O Němcích tu tedy nepadla explicitní zmínka a „Bulba“ si dal záležet, aby vymohl své republice toleranci nových pánů. Byla to však reálpolitika v tom nejlepší smyslu, bez podílíctví na hitlerovských zločinech.⁴¹ Berlín musel ocenit bulbovské zbraně, které sanovaly nepříjemné teritorium v jejich týlu, a smířil se s organizovanou armádou, která stála mimo dosah jeho vojsk. Také v době, kdy se začala karta obracet a Hitler dával citelně najevo své kořistné plány, se Taras Borovec střezil otevřeného ozbrojeného odporu, neboť válku na dvou frontách si jeho „protipartyzánsť“ partyzáni nemohli dovolit.⁴² A především tu do popředí vystupovala myšlenka sdílená celým ukrajinským odbojem: Německo je třeba udržovat v klidu, dokud se vysiluje bojem se Stalinovým impériem. Mělo se za to, že Říši nečeká vítězství ve velkém stylu, že Stalinova porážka jí vydatně pustí žilou. Pak teprve měl nadejít příhodný čas pro celonárodní ukrajinské vystoupení.⁴³ Jak bude rozvedeno dále, toto hledisko sdíleli i londýnští Poláci a jejich domácí zastoupení v ilegalitě, což dláždilo cestu k nevyhnutelnému konfliktu obou hnutí.

Proto také „Bulba“ trpně vyhověl požadavku nacistů, aby svou doposud tolerovanou Poleskou Sič v listopadu 1941 rozpustil. Byl to průvodní projev zpupnosti civilní správy říšského komisaře Ericha Kocha, jenž z podstaty věci nesnel ve svém hájemství žádnou cizorodou sílu, a korespondoval s otevřeně exploatační politikou, již nacisté vůči Ukrajině zahájili. Tak se i aktéři, kteří dosud z taktických důvodů žili s okupační mocí v relativně pokojné symbióze, posouvali rychle na protiněmecké pozice.

Lesní bloudění

Katalyzátorem vývoje se stala indolence nacistů. Na práce do Říše jezdilo zprvu mnoho Ukrajinců dobrovolně. Vidina zisku plynoucího z práce pro německý zbrojní průmysl a v politické rovině žádaná zkušenost s vyspělou německou technologií a civilizovaným Západem vůbec, k níž vybízeli nacionalističtí Ukrajinci, skýtaly slibné posílení ukrajinsko-německých vztahů.⁴⁴ Nacisté svým přístupem k věci dokázali tuto příležitost obrátit vněvč. Ukrajinští *Ostarbeiter* byli vystavováni naprosto nevhodným podmínkám už během přepravy a v cíli pak nevyhovujícimu ubytování; kvalifikovaní pracovníci putovali na podřadná místa, Ukrajinci byli jako podřadní segregováni od dělníků ze západní Evropy a ve vysněné Říši se cítili jako podlidé, za něž je nacisté také pokládali.⁴⁵

41 Problematické body jsou dále v textu zpřesněny.

42 BOROVEC, Taras: *Armija bez deržavy*, s. 167.

43 Tamtéž. Dále viz Kol. autorů: *Problema OUN-UPA. Zvit robočoji hrupy istorykiv pry Urjadovij komisiji z vyččennja dijál'nosti OUN i UPA*. Nacional'na akademija nauk – Instytut istoriji Ukrajinu, Kyjiv 2004 – ke stažení na stránkách <http://upi.org.ua/load/8-1-0-16>.

44 ARMSTRONG, John A.: *Ukrainian Nationalism*, s. 123.

45 Tamtéž. Všichni pracovníci z východu museli nosit pásku s nápisem *OST*. BERKHOFF, Karel C.: *Harvest of Despair*, s. 256. Viz např. CISTOVA, Bella E. – CISTOV, Kirill Vasil'evich: *Fliege, mein Briefchen von Westen nach Osten: Auszüge aus Briefen russischer, ukrainischer und weisrussischer Zwangsarbeiterinnen und Zwangsarbeiter 1942–1944*. Peter Lang, Bern – New York 1998 či POLJAN, Pavel: *Ostarbajtery*. In: *Zvezda*, 2005, č. 6 – viz <http://magazines.russ.ru/zvezda/2005/6/po8.html> (citováno k 29. 7. 2014).

David Svoboda

Jelikož proud zájemců o práci v Německu zákonitě vysychal, přikročili okupanti k nucenému náboru. Od ledna 1942 se museli všichni obyvatelé ve věku od 14 do 60 let registrovat a každá lokalita byla povinná poskytnout předepsaný počet osob starých 18 až 45 let pro práci v Německu. Kdo tuto kvótu nesplnil, mohl očekávat zostření kontribucí. Německo vymáhalo samozřejmě také pravidelné dodávky zemědělských plodin, což byl požadavek nutně narážející na nuzný status postsovětských rolníků v důsledku kolektivizačních kampaní⁴⁶ (je charakteristické, že k rušení kolchozů se nyní nepřistoupilo), postupně docházelo k popravám uprchlíků před nábohem a pálení celých „neposlušných“ vesnic.⁴⁷ Dobyčtí vagony obehnané ostnatým drátem a vypravené ve směru Říše byly tak ponurou obdobou těch, které ještě před rokem putovaly opačným směrem. Na násilí, jež provázelo takový hon na lidi, se podíleli vedoucí pracovníci ukrajinské samosprávy, kteří se tak často zbavovali i nežádoucích elementů: na západní Volyni například Poláků ze sousedství, dále na východ to však krom sovětských aktivistů mohli být i vlastenečtí Ukrajinci. Na nádražích pak docházelo při loučení k drastickým scénám.⁴⁸

Kochova administrativa se postupem času uchylovala k obzvláště zavrženímhodným lstím. Krom nočních razíí lákala místní obyvatele do pastí na smyšlená divadelní představení nebo obklíčovala kostely v čase bohoslužeb.⁴⁹ Volyň během roku 1942 opustilo nedobrovolně na 100 tisíc osob.⁵⁰ Cesty úniku se nabízely různé. Před zdatnou mládeží se však otevírala jediná možná – úprk do lesů. Tak se mimo hlavní komunikace a místa osídlení zhušňovala báze ukrajinského odboje, jenž přes existenci svých hlavních politických směrů teprve nesnadno hledal své ucelené směřování.

Vynucené rozpuštění Poleské Siče doprovázela německá nabídka, aby se její někdejší příslušníci podíleli na očišťování Volyně od židovské populace. „Bulba“ ji odmítl, protože Němci donutili šedesát již demobilizovaných atamanových kozáků zúčastnit se masakru 535 Židů v Olevsku.⁵¹ Historik Karel C. Berkhoff přesto cituje rozhovor v místních novinách, kde se mladý příslušník Siče chlubí svými „zásluhami“ při potírání Židů.⁵² Role bulbovců v holocaustu je tak další kontroverzní látkou. Nezdá se však pravděpodobné, že by Borovec šel vstříc chybě, jíž se dopustil jeho

46 PATRYLJAK, Ivan K. – BOROVYK, Mykola A.: *Ukrajina v roky Druhoji svitovoji vijny. Sproba novoho konceptual'nogo pohljadu*. Lysenko, Kyjiv 2010, s. 179–192. Výmluvné statistiky uvádí TORZECKI, Ryszard: *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*. Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 1993, s. 133–134. Podle téhož autora byla v někdejší polské části Volyně kolektivizace neúplná, což přece jen místy umožnilo žít ze zásob (s. 120).

47 MOTYKA, Grzegorz: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 104.

48 BERKHOFF, Karel C.: *Harvest of Despair*, s. 260, 268; KOVAL', Mychajlo V.: *Ukrajina v drubij svitovij i velykij vitčyznjanych vijnach (1939–1945 rr.)*. Tom 12. Al'ternatyvy, Kyjiv 1999, s. 183–189.

49 ARMSTRONG, John A.: *Ukrainian Nationalism*, s. 123–124.

50 MOTYKA, Grzegorz: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 104.

51 BOROVEC', Taras: *Armija bez deržavy*, s. 170; Protokol z porady Poleské Siče 18. listopadu 1941. In: SERHIJČUK, Volodymyr (ed.): *Taras Bul'ba-Borovec*, s. 121.

52 Intervju z Mižkoju, pjatnadcatylitnim povstancem z Polis'koji Siči. *Volyň*, 21. 9. 1941; *Hajdamaka*, 22. 11. 1941. Obojí cit. in: BERKHOFF, Karel C.: *Harvest of Despair*, s. 64. Borovec, pravděpodobně v roce 1957, však v článku vyjádřil jasně své republikánské krédo, dodáváje, že po čas trvání Olevské republiky nepřišel k úhoně v této oblasti jediný Polák či Žid. BOROVEC', Taras: *Ukrajina i Žydy*. In: SERHIJČUK, Volodymyr (ed.): *Taras Bul'ba-Borovec*, s. 694.

Tenkrát na Volyni

politický předchůdce, liberál a socialista Symon Petljura tím, že nezvládl nemožné – zabránit svým oddílům v letech občanské války v páchání pogromů.⁵³

Po rozchodu s Němci se již „Bulba“ necítil vázán žádnou loajalitou. Název Poleská Sič ztratil své opodstatnění, neboť souběžnou likvidací Olevské republiky její teritoriální usazenost pozbyla na významu. Okupantům tedy na místě Siče vzešel nový lesní nepřítel, pohyblivý a územně neukotvený, nesoucí již jen název Ukrajinská povstalecká armáda.⁵⁴ Čerstvě vyhlášené nepřátelství se zatím projevovalo nenápadně. Žádná z protivných stran neměla na válce zájem. Němci ostatně neztráceli ze zřetele, že „Bulbovy“ síly existují jako žádoucí protiváha sovětských partyzánů, kteří do Reichskommissariatu Ukrajina začali pronikat ze sousedního Běloruska či prostřednictvím leteckých výsadek, on sám zase nebyl nakloněn okamžitému ozbrojenému vystoupení, a dokonce chtěl oddálit i střet s rudými nájezdníky. Neochotu „prolévat zbytečně ukrajinskou krev“ nahrazovala energická propaganda, Borovec se nechal výtvárně vypodobnit a dával si záležet na šíření svého portrétu (což jízlivě glosoval ve své tendenční práci o UPA Banderův nástupce v čele OUN-b Mykola Lebeď).⁵⁵ Od dubna 1942 můžeme mluvit o omezených srážkách s okupační mocí ze strany Borovcovy UPA, podstupovaných jedině s cílem získat zásoby.⁵⁶

Nejasné jsou také síly, které měl ataman po přechodu do ilegality k dispozici. Historik banderovského směru Petro Mirčuk píše o dvaceti (sic) lidech, kteří se během roku rozrostli na stovku. Lze se obávat, že tím chce spíše podtrhnout bezvýznamnost této konkurence, neboť tak titěrné těleso by banderovcům ani rudým partyzánům nestálo za zvláštní politické ohledy. Původní tři tisíce bulbovců by se musely vypařit anebo hromadně přejít do německých služeb. Ani pro jedno však nejsou důkazy.⁵⁷ Borovec měl naopak dost sil na to, aby části důstojníků přikázal vstoupit do německo-ukrajinských milic a místní správy, kde měli vykonávat svěřené zadání jeho štábu, a sám se vydal pro instrukce do Varšavy k Andriji Livyckému.⁵⁸

Vedle již nastíněných činitelů o sobě dávaly stále citelněji vědět oddíly bojovníků řízených Moskvou. Tvořily je kádry sovětské moci ocitnuvší se za frontou, uprchlí váleční zajatci a ti, kdo hledali záchranu před nacistickým terorem. První rudí partyzáni se objevili v lesnatém okolí Černihova a města Sumy na levobřežní Ukrajině (skupiny Mykoly Popudrenka, Alexandra Saburova a legendárního Sidora Kovpaka), teprve na jaře 1942 navázaly spojení s Moskvou a dostali desantem posilu. Silné oddíly se toho času nalézaly v Bělorusku, odkud průběžně pronikaly na Volyn, a v jihozápadním Rusku.⁵⁹ Ve srovnání s ukrajinskou podzemní politikou u nich tápání nebylo patrné;

53 Proklamovaným důvodem Petljurova zavraždění v roce 1926 v Paříži byla atentátníková msta za židovské oběti pogromů. Šlo však o sovětského agenta. SAVČENKO, V. A.: *Symon Petljura*. Folio, Char'kov 2004, s. 400–404.

54 BOROVEC', Taras: *Armija bez deržavy*, s. 179.

55 LEBEĎ, Mykola: *UPA – Ukrajins'ka povstanska armija: jiji beneza, rist i diji u vyzvol'nij borot'bi ukrajins'koho narodu za ukrajins'ku samostijnju sobornu deržavu*. Sučasnist', New York 1987, s. 75.

56 MOTYKA, Grzegorz: *Ukrajinska partyzantka 1942–1960*, s. 106.

57 MIRČUK, Petro: *Roman Šuচেуыч (ben. Taras Čuprynka). Komandyr armiji bezsmertnych*. Tovarystvo kolyšnych vojakiv UPA v ZSA, Kanadi i Jevropi. Nju Jork – Toronto – London 1970, s. 116.

58 BOROVEC', Taras: *Armija bez deržavy*, s. 179.

59 STRUK, Danylo Husar (ed.): *Encyclopedia of Ukraine*. Vol. IV. University of Toronto Press, Toronto –

David Svoboda

Sovětský svaz vedl zuřivou válku o přežití, ale také za územní integritu zahrnující Stalinovu kořist vyplývající z paktu s Hitlerem. Úkolem této diverze bylo i mapování politických nálad mezi lidmi, agenturní podchycení a paralyzace nacionalisticky orientovaného hnutí odporu na územích, jichž se Stalin po dohodě s Hitlerem nemínil vzdát – navzdory dohodě o anulování paktu z roku 1939, podepsané Władysławem Sikorským a Ivanem Majským v roce 1941.⁶⁰ To však rudé oddíly nezbavovalo nutnosti taktizovat a nabízet ruku k dočasným spojenectvím.

Politické složitosti provázející druhý rok Hitlerova tažení na Východě nicméně záhy odhalily politickou bezradnost zmiňovaného atamana UPA. Rudí byli počátkem roku ještě slabí, jejich základny byly Němci včas objeveny a likvidovány, diverzní oddíly teprve zahajovaly svou činnost. Již v únoru proto bolševici začali hledat cestu k rozhovorům s Borovcovou UPA.⁶¹ Na konci června přistál v mozyrských lesích, rozkládajících se v dnešním jihovýchodním Bělorusku a zasahujících do žytomyrské oblasti v říšském komisariátu, speciální výsadek Dmitrije Medvěděva s úkolem konsolidovat partyzánské hnutí hluboko v německém týlu. Jeho spolupracovníkem byl také plukovník generálního štábu Rudé armády Alexandr Lukin, jenž vedl v září s atamanem Borovcem rozhovory o společném postupu proti nacistům.⁶²

V té době (říjen 1942) se po celé Ukrajině nejspíše pohybovalo nanejvýš 5000 komunistických partyzánů. Místem jejich soustředění bylo vedle severní části levobřežní Ukrajiny okolí Žytomyru. Němci je ještě stačili zatlačit do Běloruska, mohutnou vzpruhu hnutí tehdy přinesl první ze slavných rejdů věhlasného velitele Sidora Kovpaka z Brjanska přes Dněpr a severní Polesí až k Olevsku.⁶³ Přítomnost rudého desantu měla na všech spádových územích demonstrovat nepoddajnost sovětské moci, povznést na duchu místní populace a zároveň demoralizovat spolupracovníky okupantů – pomocné policisty, starosty či vedoucí skladů. Ti byli včetně svých rodin nelítostně likvidováni.⁶⁴ Přítomnost Sovětů v rajonu se typicky projevovala uměle založenými požáry sýpek a lesů, jejich bojovníci si jako každé gerilové hnutí obstarávali zásoby rabováním.⁶⁵ Teror nacistů zároveň poskytoval těmto nájezdníkům vděčný početní přírůstek, když jeho oběti hledaly spásu v jejich řadách.⁶⁶

Buffalo – London 1993, s. 846. Všechny nesnáze provázející zrod sovětské gerily popisuje MACKSEY, Kenneth: *Zapalte Evropu! Partyzáni v Evropě za 2. světové války*. Jota, Brno 2000, s. 74–92.

60 PALSKI, Zbigniew: Ukraińcy w sowieckim ruchu partyzanckim w latach II wojny światowej. In: *Polska-Ukraina: trudne pytania. Tom 9*, s. 165. Podrobněji o sovětských partyzánech pojednává má studie *Válka partyzánů: sovětské partyzánské hnutí, UPA a Armia krajowa v roce 1943*, určená pro sborník z konference *Válečný rok 1943 v okupované Evropě a v Protektorátu Čechy a Morava*, pořádané ÚSTR 3. října 2013 v Praze (v rukopisu).

61 DZJOBAK, Volodymyr: Taras Borovec' i „Polis'ka Sič“. *Z archivu VUČK, HBU, NKVD, KHB*, 1995, č. 1–2, s. 1 – viz <http://www.sbu.gov.ua/sbu/doccatalog/document?id=42832> (citováno k 29. 7. 2014).

62 Tamtéž.

63 KOVPAK, Sidir A.: *Partyzan'skij rejd*. Vojennoje izdatel'stvo ministerstva vooružennych sil Sojuza SSR, Moskva 1947; BERKHOFF, Karel C.: *Harvest of Despair*, s. 276.

64 GOGUN, Oleksandr: Jak „narodni mesnyky“ mstlyjsja narodu: komunistyčnyj partyzans'kyj teror v roky radjans'ko-nimec'koji vijny. *Ukrajins'kyj vyzvol'nyj ruch*, 2005, č. 4, s. 61–70.

65 Jen namátkou hlášení Sicherheitsdienstu a Gestapa ze září a října 1942 či zpráva velitele týlu skupiny armád B. In: GOGUN, Aleksandr – KENTIJ, Anatolij: *Krasnyje partizany Ukrajiny 1941–1944*. Ukrajinskij izdatel'skij sojuz, Kijev 2011, s. 84–87, 116–117.

66 ARMSTRONG, John A.: *Ukrainian Nationalism*, s. 141.

Tenkrát na Volyni

Podmínky bolševicko-bulbovské spolupráce formulované Lukinem měly omračující proporce: krom toho, že měl svou UPA podřídit velení Rudé armády, konzultovat veškeré akce se Sověty a zastavit protisovětskou agitaci, čelil „Bulba“ nabídce podílet se na fyzickém odstranění Ericha Kocha. Taková akce, přirovnávaná v kruhu spiklenců k atentátu na Reinharda Heydricha, by mu ovšem natrvalo zatarasila cestu k vyjednávání s Němci, zato by s nimi musel svádět boj na život a na smrt, který si jeho síly nemohly dovolit.⁶⁷ Krom toho ataman jakoukoli podřízenost vnější síle rázně odmítl. To neznamenal, že by ze svého boje proti nacistům slevoval. Naopak jej, jakkoli neochotně, zintenzivnil, aby získal čas, a po rudých vyžadoval uznání legitimacy UNR – tedy věc, na kterou v žádném případě nemohli přistoupit. Celá věc skončila pouze příslibem pravidelných konzultací a ozbrojenou neutralitou.⁶⁸ Poradám ovšem neodzvonoilo nadobro, jak o tom svědčí epizodní role kapitána Jána Nálepky, jenž s „Bulbou“ jménem Saburovova partyzánského sjednocení rokoval ještě v květnu 1943.⁶⁹

To samotné by snad stačilo, aby ataman upadl u nacionalistických Ukrajinců v nemilost (vyčítali mu, že jednáním s Lukinem umožnil bolševikům dostat se do týla jejich oddílů a způsobil tak banderovcům ztráty).⁷⁰ Borovec se ovšem kompromitoval ještě více, když v listopadu 1942, rok po německém zákroku proti Siči, přistoupil pro změnu na rozhovory s šéfem Sicherheitsdienstu a policie komisariátu Volyň-Podolí Karlem Pützem. Nacisté chtěli přetáhnout celou UPA na svou stranu a z Borovce učinit referenta protipartyzánského boje, anebo ji vybízeli k beztrápnému rozchodu. Borovec žádal konec represím v říšském komisariátu, propuštění vězňů a uznání nezávislosti Ukrajiny, mimoto odchod německé civilní administrativy, kterou by nahradila správa čistě ukrajinská. I toto jednání přineslo neuspokojivý výsledek – vratkou neutralitu.⁷¹

Bulbovci jako by se tedy prostřednictvím svého vůdce vraceli k neslavným tradicím liknavosti UNR a pomáhali tak dát zelenou těm, kteří takovou politickou neuzávanost neodpouštěli. Demagogická OUN-b se na rozdíl od UPA dokázala povznést nad nemístné lavírování, nebo si to alespoň dokázala v rozhodující chvíli namluvit. V UPA se svářila dvě křídla, z nichž jedno prosazovalo když už ne spolupráci, pak alespoň přísnou neutralitu ve vztahu k Němcům. Naopak ostře protiněmecký program

67 DZJOBÁK, Volodymyr: *Taras Borovec' i „Polis'ka Sič“*, s. 1. Větu *Udělat to tak, jako to udělali Češi s Heydrichem* obsahuje záznam operační skupiny NKVD o kontaktech s Tarasem Borovcem in: SERHIJČUK, Volodymyr (ed.): *Taras Bul'ba-Borovec*, s. 155. Ataman Ivan Zubatyj měl nadhodit, že nešlo o dílo Čechů, ale „anglické rozvědky“.

68 MOTYKA, Grzegorz: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 107; FILAR, Władysław: *Wolyn 1939–1944. Eksterminacja czy walki polsko-ukraińskie*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003, s. 69.

69 SABUROV, Alexandr: *Stopy vedou do lesů. Vyprávění o kapitánu Janu Nálepcevi*. Naše vojsko, Praha 1965, s. 204. Autor příznačně vytváří živý dojem, že Nálepka akce byla svémocná a ojedinelá svou vysokou riskantností.

70 MIRČUK, Petro: *Roman Šuchevyč (ben. Taras Čuprynka)*, s. 116.

71 MOTYKA, Grzegorz: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 107. Srov. FILAR, Władysław: *Wolyn 1939–1944*, s. 70. Borovec zprvu ujišťoval, že Němce pokládá za dočasné okupanty, nikoli nepřítel. To se ovšem prý mohlo změnit, pokud by sílily represe vůči obyvatelstvu. KENTIJ, Anatolij: *Zbrojnyj čin ukrajinských nacionalistů 1920–1956. Istoryko-archivni narysy. Tom 2*. Deržavnyj komitet archiviv Ukrajin, Kyjiv 2008, s. 9.

David Svoboda

sledovala platforma Ivana Mitrynha, odštěpence od OUN-b. Aby si UPA uvolnila ruce pro válku s Němci, prosazovala jeho skupina přibližně se sovětskými partyzány.⁷² Veškeré pokusy jasně se vymezit vůči nepříteli ze západu i z východu však v případě Borovcovy UPA uvízly v předivě kompromisů a obojetných gest do všech stran, což může dávat částečnou odpověď na faktografické nejasnosti, jimiž se hemží německé i sovětské zpravodajství o dění v kraji, Bulbově politickém tíhnutí a početních stavech.⁷³

Ivan Mitrynha, vrstevník Stepana Bandery (narodil se také v roce 1909), byl donedávna představitelem tzv. levé či demokratické sekce OUN-b. Od zbytku OUN-b jej a jeho několik následovníků dělil zásadně zamítavý postoj k Hitlerovi a rovněž rozdílné vidění politické budoucnosti Ukrajiny. Kritizoval Banderovu orientaci na Třetí říši, jejíž lačnost po *Lebensraum* na rozdíl od jiných nepodceňoval, protivil se mu haličský provincialismus a to, co vnímal jako banderovský totalitarismus, a jako takový razil heslo *Svobodu národům – svobodu člověku!*⁷⁴ Je charakteristické, že si toto heslo OUN-b přisvojila až v době, kdy z taktických důvodů stála před nutností vnitřní demokratizace. Také jeho výzvu, kterou původně vyjadřoval svou opozicí k proněmecké orientaci, *Společně s Poláky, Francouzi, národy SSSR za svobodnou Evropu bez Hitlera a Stalina*, si později banderovci v principu přivlastnili, když se začali v poločase války orientovat na západní Spojence.⁷⁵

Ivan Mitrynha opustil OUN-b a stal se vedoucím politicko-propagační sekce Borovcovy UPA. Založil také nevýznamnou Ukrajinskou lidově demokratickou stranu a chtěl, aby UPA byla jejím ozbrojeným jádrem. To však nadstranicky uvažující Borovec, přísahající pouze vládě UNR, odmítl.⁷⁶ Mitrynha pociťoval nutnost nabídnout proti nacistům, komunistům a krajním nacionalistům ideovou alternativu. Tvrdil, že masy Ukrajinců již poznaly pravou tvář okupace a tím se prohloubil příkop mezi nimi a banderovským aktivem, nadále sloužícím Němcům (třebaže, jak již bylo ukázáno, z důvodů povýtce taktických). Mitrynha zahynul v září 1943 v boji s polským partyzánským oddílem, byť banderovci, jako např. uctívaný Vasyl Kuk, jízlivě zdůrazňují, že jej vedle dalších prominentních bulbovců zavraždili komunisté (a koketerie s nimi se tedy „Bulbovi“ vymstila).⁷⁷

Již z principu „Bulbovi“ nebyla proti mysli součinnost s melnykovci. Jejich loajální politika vůči hitlerovcům přinášela trpké plody, a tak i tuto umírněnou stranu zasáhlo vnitřní pnutí, z něž vyšla frakce vedená známým básníkem Olehem Olžyčem

72 DZJOBAK, Volodymyr: *Taras Borovec' i „Polis'ka Sič“*, s. 2.

73 Ryszard Torzecki zdůvodňuje neúspěch původně slibné síly *individualisticko-avanturistickým charakterem jejího velitele*. TORZECKI, Ryszard: *Polacy i Ukraińcy*, s. 179.

74 Interview s Borysem Levyckým – viz <http://ntz.org.ua/?p=2106> (citováno k 29. 7. 2014). Mitrynhovými názorům daly dějiny za pravdu. Ukrajina se nakonec osamostatnila přerodem USSR zevnitř, takřka jako na Dněpru, nikoli národní revolucí. Viz HRYČAK, Jaroslav: *Strasti za nacionaliz'mom. Istorični eseji*. Krytyka, Kyjiv 2004, s. 114–124. Je třeba říci, že Mitrynha nebyl zdaleka jedinou osobností s alternativními pohledy na stranickou linii.

75 Interview s Borysem Levyckým – viz <http://ntz.org.ua/?p=2106> (citováno k 29. 7. 2014).

76 BOROVEC', Taras: *Armija bez deržavy*, s. 164.

77 KUK, Vasyl' – MAIDAN.ORG.UA: *UPA v zapytannjach ta vidpovidjach Holovnoho Komandjera*. Halyc'ka vydavnyča spilka, L'viv 2007, s. 23–24.

78 Melnykovy vytrvalé snahy přivést Říši k rozumu cestou dobře míněných apelů jeho aktiv oproti ban-

Tenkrát na Volyni

(Kandybou), osobností, jejíž dlouhou životní zastávkou byla i meziválečná Praha.⁷⁸ Zjara 1942 vznikaly na Volyni i slabé oddíly melnykovců, kteří vzali rádi zavděk nabídkou spolupráce a jmenovali svou spojku při štábu UPA. Organizačně byli melnykovci – nyní již odpoutaní od otce svého hnutí, jenž nadále bombardoval Říši provoláními věrnosti – aktivní v Rovnu, Lucku či Dubnu; jejich školení se zde mělo zúčastnit okolo dvou tisíc lidí.⁷⁹

Koncem roku, po dvojím diplomatickém nezdaru, přišel ataman Borovec patrně jako první s nabídkou sjednotit všechny ukrajinské síly v terénu pod kolektivní organizační střechou, aby se předešlo noční můře, jež se v ukrajinském politickém slovníku ujala jako *atamanie*, tj. stav bezvládní, v němž si zákon na tom kterém teritoriu uzurpují velitelé jednotlivých ozbrojených uskupení. Tato koordinace by zahrnovala i Mityrnhovy lidové demokraty a samozřejmě OUN-b. Melnykovci přitakali, ale banderovci se ukázali být tvrdým oříškem. Jejich vedení (Provid) si nárokovalo politické vůdcovství, Borovcovi měla připadnout úloha vrchního velitele. Zdůvodňovali to špatnou dosažitelností řídicího centra UNR ve Varšavě, jež by nevyhovovala pohyblivému partyzánskému hnutí.⁸⁰

Banderovský bolehlav

Joseph Goebbels si 6. března 1942 do deníku zaznamenal, že povstalecké hnutí na Východě, jmenovitě v Pobaltí a na Ukrajině, den ode dne vzrůstá, vládne terorem a ovládá již území značné rozlohy.⁸¹ Taras Borovec na toto období vzpomínal vychloubačně: Němce prý na jaře 1942 zachvacovala panika z náhlého vzrůstu „banditismu“, a má se zde jistě rozumět – organizovaného jeho armádou.⁸² Jeho věc byla ovšem v delším horizontu ztracena. OUN-b měla letitý náskok a generační odezvu nacházela u nejspoktějšího segmentu společnosti – mládeže. Vše, co bylo řečeno o neblahém nacistickém přístupu k dobytému Východu, bylo vodou na její mlýn. Na přelomu let 1941 a 1942 se již banderovci předháněli v úsilí oslovit společnost, podchytit její lidský potenciál, infiltrovat do těch nejmenších vísek.⁸³

Tento nástup korunovala II. konference OUN-b v dubnu 1942. Musela reagovat na nenadálou krizi, na níž se podílela zřejmě Banderova neutuchající náklonnost k Berlínu, a vyvolal ji krok Ivana Klymiva „Lehendy“, jenž se pokusil svrhnout stávající Provid a postavit se do jeho čela. Banderův zástupce Mykola Lebed' ovšem pokus o puč ustál a Klymiva zbavil vedení krajového vůdce západoukrajinských území. Navzdory tomu měly prvořadou důležitost směrnice pro další činnost. Na východě se

derovcům nikterak nezvýhodňovaly. PATRYLJAK, Ivan K. – BOROVIK, Mykola A.: *Ukrajina v roky Druhohi svitovoi viny*, s. 341–340. K Olžyčovi viz kupříkladu VYNAR, Ljubomyr: *Oleh Kandyba-Ol'žyč: doslidžemja ta džerela*. Nacional'nyj universitet Ostroz'ka akademija, Ostroh-L'viv 2008.

79 MOTYKA, Grzegorz: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 10.

80 ARMSTRONG, John A.: *Ukrainian Nationalism*, s. 151.

81 BEDRIJ, Anatol: *OUN i UPA*. Ukrajinská central'na informacijna služba, Nju Jork – London – Mjunchen – Toronto 1983, s. 23.

82 BOROVIK, Taras: *Armija bez deržavy*, s. 200.

83 FILAR, Władysław: *Ukraińsko-polski konflikt...*, s. 288.

David Svoboda

nadále předpokládalo německé vítězství (Němci se z nezdaru u Moskvy již otřepali), ale porážku Říši podle všeho měli uštedřit západní Spojenci. Byl to projev víry v opakování první světové války – ani brestlitevský mír tehdy neuchránil Ústřední mocnosti od porážky na západní frontě – a zcela se shodoval s polskými představami. Proto se prikazovalo bojovat s Němci jen hesly a jinak jim neškodit, ostří zbraní ovšem namířit proti komunistům. Propaganda odsuzující bez výjimky všechny uchvatitele Ukrajiny a operující s pojmem imperialistické války měla svým tónem vyrazit z rukou trumf Sovětům.⁸⁴ S tím souvisel i úmysl zatáhnout do antisovětské války všechny znevolené národy SSSR včetně Poláků, od nichž se přinejmenším vyžadovala neutralita – první vstřícné gesto tohoto druhu.⁸⁵ Tento projev dobré vůle ale mohl souviset s pocitovaným nezdarem banderovské propagandy na střední a východní Ukrajině, jenž vyvolal nutnost hledat nové spojence mezi okolními národy.⁸⁶ Zacházení s Poláky se mělo odvíjet od jejich vztahu k ukrajinské emancipaci, což za daných okolností znamenalo pravděpodobnost vážného konfliktu.⁸⁷

Mezinárodní kalkulace daly vzniknout i myšlence s tragikomickým nádechem: pokud by snad Říše vrátila v tísní do hry Steckovu vládu, měla se od ní organizace formálně distancovat, aby to neztížilo možnost diplomatických kontaktů s Británií.⁸⁸ A bod vzhledem k brzkému směru vývoje obzvláště paradoxní – taktika partyzánské války se dočkala odmítnutí pro svůj ničivý dopad na populaci. Zbytečným ztrátám v boji mělo zabránit jen celonárodní povstání.⁸⁹

Na bojeschopnost banderovců nepanuje jednotný názor. Mínění Volodymyra Kasyka, že již od jara byla vcelku dostatečná, přejímají i ostatní seriózní historici. Vyvolává však i polemiku, že historici banderovské orientace chtějí za každou cenu připsat své straně prvenství v poli. Píše se běžně o oddílech o 50 až 300 mužích, jež se vyhýbaly srážkám, ale konaly ojedinělé sabotáže, zejména chránily obyvatelstvo před vývozem do Říše a vynucenými dodávkami.⁹⁰ Zrodily se snad jakési základy pro budoucí partyzánskou válku, jejichž nejnižším článkem byly tzv. bojůvky o třech až sedmi mužích, nejvyšším pak oddíl (350–500 lidí)⁹¹, pravděpodobnější se přesto zdá, že první ucelené banderovské oddíly spatřily světlo světa až v říjnu 1942. Šlo o okres města Sarny, kde působila jednotka Serhije Kačynského „Ostapa“, jemuž rudí rivalové jistě

84 OUN v světlí postanov Velykych Zboriv, Konferencij ta inšych dokumentiv z borotby 1929–1955 r. (Zbirka dokumentiv). Vydannja Zakordonnnych častyn Orhanizacijj Ukrajinskych Nacionalistiv 1955, s. 73. Tamtéž se varuje před předčasnými vystoupeními.

85 FILAR, Władysław: *Ukraiňsko-polski konflikt...*, s. 288.

86 Dále na východ byla situace ještě neutěšenější, byť by nebylo správné upírat organizaci úspěchy například i ve vzdáleném Dněpropetrovsku pod taktovkou Vasyla Kuka. Mobilitu UPA nepodceňovaly ani sovětské zpravodajské orgány. Srov. BILAS, Vasyl': *Represyvo-karal'na sistema v Ukrajinji 1917–1953. Tom II. Dokumenty ta materialy*. Lybid' – Vjjs'ko Ukrajinji, Kyjiv 1994, s. 354.

87 Tolik názor Ryszarda Torzeckého in: *Polacy i Ukraїнці*, s. 180.

88 MOTYKA, Grzegorz: *Ukraiňska partyzantka 1942–1960*, s. 109.

89 TORZECKI, Ryszard: *Polacy i Ukraїнці*, s. 180.

90 Kol. autorů: *Orhanizacija Ukrajins'kych nacionalistiv i Ukrajins'ka povstans'ka armija*, s. 15.

91 Někde se dočítáme o nejnižší jednotce coby *kušči* (15–45 členů obývajících tří vesnice). VĚDĚNĚJEV, Dmytro V. – BYSTRUCHIN, G. S.: „Povstans'ka rozvidka diě točno j vidvažno“: *dokumental'na spadščyna pidrozdiľiv special'noho pryznačennja OUN ta UPA. 1940–1950-ti roky*. K.I.S., Kyjiv 2006, s. 91.

z dobrých důvodů přezdívali „Sadista Serjoža“⁹², a Ivana Perehijňaka alias „Dovbešky-Korobky“. Celkem šlo o šest stovek mužů, kteří měli s Němci bojovat jen v případě nezbytnosti.⁹³ Jisté je, že okupanti nezháleli a teror na Volyni vzrůstal, nacionalisté však vykazovali schopnost neustále doplňovat své stavy.⁹⁴ Zároveň zakázali vstupování do pomocné policie pod pohrůzkou vyloučení z hnutí.⁹⁵

Tyto souvislosti stavěly OUN-b před velký problém. Organizace se stále nevzdala snu o osvobození země revolučním celonárodním vystoupením (viz výše II. konference OUN-b) a o partyzánské taktice se mluvilo a psalo s největším opovržením. V červnu se objevil leták varující, že partyzánský způsob války přinese jen oběti a poslouží Sikorskému se Stalinem. Nikoli partyzánská válka stovek či tisíců, ale národní revoluce milionů měla přinést vykoupení.⁹⁶ Moment vyčerpání obou totalitních kolosů se blíží, proto místo špinavé *partyzánsťiny* bylo na místě připravovat masy.⁹⁷

Takové ideologizování pokulhávalo za reálným stavem věcí. Nesílil jen teror nacistů, nýbrž výskyt a početní růst komunistů v terénu vyslaných Moskvou situaci o to více komplikoval, zaséval nejistotu a galvanizoval politické ovzduší. Kovpakův a Saburovův rejd na podzim 1942 byl z psychologického hlediska zdařilým propagandistickým tahem Moskvy, další vpády následovaly v roce 1943. Demoralizaci prohlubovalo i obklíčení Wehrmachtu ve vzdáleném Stalingradu, takže rostlo přesvědčení, že hitlerovci jsou navzdory své krutosti porazitelní⁹⁸, zároveň však vyvstávaly znepokojující otázky nad budoucností. V očích okupantů se každý, kdo vyhověl partyzánům jakéhokoli zabarvení, dopouštěl hrdelního zločinu. O míře dobrovolnosti takové asistence nebylo nejmenších pochyb. Krom toho všemožní kombatanti i lapkové svou totožnost zpravidla tajili, vydávající se často za „ty druhé“, což zvyšovalo pocit bezděje a napětí.⁹⁹ Tak se obyčejní smrtníci ocitali pod dvojím tlakem a volili nezřídka přechod do ilegality, kde hledali záchranu.

92 MIRČUK, Petro: *Roman Šucevčyč (ben. Taras Čupryňka)*, s. 110.

93 FILAR, Wladyslaw: *Wolyn 1939–1944*, s. 70. O podzimu jako premiéře píše také PATRYLJAK, Ivan – TROFYMOVYČ, V.: *Ukrajins'kyj vyzvol'nyj ruch u roky Druhoji svitovoji vijny*. In: Kol. autorů: *Ukraina v druhij svitovij vijni. Pohľad z XXI. stolittja. Tom 2*. Naukova dumka, Kyjiv 2011, s. 403. Také Volodymyr Kosyk (*Ukraina i Nimeččyna v druhij svitovij vijni*, s. 238) cituje dokumenty z počátku léta, kde Němci konstatují jasné známky příprav nelegální činnosti, ovšem nemáme do té doby zprávy o žádné jejich konkrétní akci, snad krom ojedinelých vražd polských civilistů.

94 Kol. autorů: *Orhanizacija Ukrajins'kych nacionalistiv i Ukrajins'ka povstans'ka armija*, s. 15.

95 KOSYK, Volodymyr: *Ukraina i Nimeččyna v druhij svitovij vijni*, s. 238.

96 Např. KIPIANI, Vachtang: *Konflikty v OUN(B) i jich vplyv na ukrajins'kyj Ruch Oporu (1941–1944)*. Recenze na stejnojmennou knihu Volodymyra Dzjobaka (Vydavnyčij dim Infocentr, Kyjiv 2005) na stránkách *Istoryčna pravda* – viz <http://www.istpravda.com.ua/reviews/2011/07/2/44443/> (citováno k 29. 7. 2014).

97 Pojem *sikorština* sdílel i Stepan Bandera (patrně až v době svého uvěznění). Měl naznačovat, že zbrklá lesní akce je otrockou nápodobou Poláků. Viz HRYCAK, Jaroslav: *Bandera byl teroristą – romantykem*. *Gazeta wyborcza*, 10. 5. 2008 – viz http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?bandera_byl_terorystzaromantykem_prof_jarozlaw_hrycak&objectId=1171635 (citováno k 29. 7. 2014).

98 KENTIJ, Anatolij: *Zbrojnyj čyn ukrajins'kych nacionalistiv 1920–1956*, s. 7.

99 BERKHOFF, Karel C.: *Harvest of Despair*, s. 279. Kárné akce nacistů si vyžádaly drastický počet obětí v Bělorusku, jež stálo v popředí partyzánské aktivity v SSSR. Timothy Snyder uvádí číslo 350 tisíc civilistů. SNYDER, Timothy: *Bloodlands. Europe between Hitler and Stalin*. Vintage Books, London 2010, s. 250. Neztrácejme ze zřetele, že se na těchto zločinech vydatně podílely právě ukrajinské, litevské a jiné pomocné síly.

David Svoboda

V důsledku uvedených událostí narůstal také počet dezercí policistů, kteří nejevili ochotu pomáhat okupantům pacifikovat své krajany, a samozřejmě těch Židů, kteří se nesmířili s osudem a našli azyl v pustině. Jejich úděl byl nejhorší, neboť Ukrajinci je odmítali, nacionalisté potírali a komunisté jimi opovrhovali a začasť je též zabíjeli.¹⁰⁰

OUN-b, jejíž ideologická přitažlivost rostla, se stala hlavní destinací uprchlé mládeže. A právě ta hořela touhou okupantům otevřeně vzdorovat. Začalo hrozit, že Provodu se celé zázemí rozsype pod rukama. Východní Halič s mírnějším režimem pragmatického Otto Wächtera byla relativně klidným polem pro aktivity nacionalistů, oproti Volyni spadající pod brutální správu Reichskommissariatu, kde mohli působit jen v nejpřísnějším utajení. Ale i zde už tajní příznivci OUN-b sloužící v pomocné policii vyhrožovali dezercí a přestupem k bolševikům, pokud se banderovské vedení, dosud si hýčkájící své klidné zázemí, nevzmuže a nepřikročí k činům.¹⁰¹ Pokud se Ukrajinci neměli z rozhořčení vrhat do nepromyšleného boje s Němci, jejichž politické akce klesaly, a činit tak navíc po boku rudé avantgardy či pod vlajkou UPA Tarase Borovce, bylo nutno, usuzovali, hnutí udržet pod kontrolou disciplinovaného revolučního tělesa.

Oblastní vůdce OUN-b severozápadního regionu Dmytro Kljačkovskij, alias „Klyma Savur“ musel vzít na vědomí tlak zdola a vyhovět Serhiji Kačynskému, jenž jako přední činitel tohoto regionu (patrně byl jeho vojenským referentem, nevíme to ale s jistotou) obdržel Šucevyčovo požehnání pro urychlené dokončení výstavby akceschopné bojové síly.¹⁰² Oddíly „Klyma Savura“ neměly ještě žádné zadání a nevěděly, jak se orientovat. Netušily, že tvoří věhlasnou UPA, tak jak později vešla do dějin. Tento název nesměle vešel v užívání až v únoru 1943 („Bulbovu“ reakci si můžeme domyslet) a nezahrnoval tehdy zdaleka všechna autonomní tělesa ukrajinské domobrany.¹⁰³ Čtrnáctý říjen 1942, kanonizovaný teprve v roce 1947 jako datum zrodu Ukrajinské povstalecké armády, netřeba brát vážně; je spíše výpovědí o mohutnosti banderovské symboliky (šlo o prastarý svátek kozáctva) a s ní spojené propagandy, adresované vítězímu bloku Spojenců. „Antedatování“ zrodu UPA umožňovalo banderovcům tvářit se dodatečně před Západem, že bojovali proti Ose ještě před sovětským protiútokem u Stalingradu a angloamerickým vyložením v severní Africe (listopad 1942) – a tedy ještě před porážkami německých armád.¹⁰⁴

100 O antisemitismu kovpakovců a sovětských bojůvek obecně píše věrohodně SHANKOWSKY, Lev: *Russia, the Jews and the Ukrainian Liberation Movement*. In: *Ukrainians and Jews. A symposium*. The Ukrainian Congress Committee of America, New York 1966, s. 69. Autor, snad proto, že byl sám veteránem UPA, ovšem tendenčně zcela vyvíňuje ukrajinské nacionalisty.

101 ARMSTRONG, John A.: *Ukrainian Nationalism*, s. 148. Za těchto okolností se mohli banderovci ocitnout stranou antinacistické vlny, jaká se hnala regionem. ŠČUR, Jurij: *Dijal'nisť OUN na Naddniprožčyni (1942–1943 rr.)*. *Ukrajins'kyj vyzvol'nyj ruch*, 2008, č. 12, s. 53. Masové přechody protipartyzánských jednotek od nacistů k rudým, ale i „do lesů“, nebyly nijak řídké. ARTIZOV A. N. a kol.: *Ukrajinskije nacionalističeskije organizacii v gody vtoroj mirovoj vojny. Tom 1*, s. 564.

102 MIRČUK, Petro: *Roman Šucevyč (hen. Taras Čuprynka)*, s. 108.

103 SZCZEŚNIAK, Antoni B. – SZOTA, Wiesław Z.: *Wojna polska z UPA*, s. 140. Jaroslav Hrycak píše až o březnu; od této chvíle měly koexistovat dvě armády téhož jména. HRYCAK, Jaroslav: *Narys istoriji Ukrajiny*, s. 246. Krátkodobé jméno nové armády, jejíž název se ještě neustálil, znělo Ukrajinská osvobozenká armáda. ČAJKOVSKYJ, Anatolij S.: *Nevidoma vijnja*, s. 223.

104 Např. Kol. autorů: *Problema OUN-UPA*; HRYCAK, Jaroslav: *Srasti za nacionaliz'mom*, s. 101. Tvzení

Počátek...

Jak se sen o povstání vzdaloval, museli banderovci akceptovat i odlišnou „psychologii prostoru“. Jestliže nedostižným ideálem zůstávalo povstání mas, jehož těžiště by se rozkládalo na úrodných ukrajinských rovinách, nyní přišly z nezbytí ke cti lesní masivy severní a severozápadní Volyně a Polesí. To ale, na rozdíl od povstaleckého modelu, vzhledem k regionálním odlišnostem a komunikačním těžkostem značně ztěžovalo centralizaci řízení a činů. Projevilo se to bolestně v případě jedné z největších etnických čistek této války, když významný segment OUN-b přikročil k rozsáhlému pogromu na polské obyvatelstvo Volyně. Tím se v žádném případě nechce předkládat relativistický závěr, že by tato kapitola ukrajinsko-polských dějin byla podmíněna náhodou, „nedopatřením“ či lokální anarchií. Je pouze nutné vážít všechny skutečnosti, aby vznikl pokud možno vyvážený obraz volyňské tragédie.

Na tomto místě je třeba upozornit na záměrnou dvojsmyslnost nadpisu této kapitoly. V jeho nekonkrétnosti vyčte každá ze dvou partikulárních národních pamětí poselství pasující na vlastní emocionální šablonu. Ta ukrajinská si jej asociuje se zrodem a rozvojem národně-revolučního odboje, který přetrvával do let studené války, Poláci si pak *počátek* okamžitě spojují s hrozivým údělem svého národa na ukrajinských územích. Tuto těžko smířitelnou dichotomii podmiňovaly velké světové změny, na něž obě strany pohlížely nápadně shodnou strategickou optikou. Německé fiasko u Stalingradu probudilo v obou táborech naději na včasné otevření tzv. druhé fronty. Stejnými nadějemi se ostatně konstantně utěšoval i Stalin, jehož představa se ovšem významně rozcházela s reprezentacemi obou antisovětských hnutí. Poláci i OUN-b totiž počátkem roku 1943 doufali v otevření druhé fronty na Balkáně, o což se Władysław Sikorski dokonce aktivně diplomaticky zasazoval při své lednové návštěvě USA.¹⁰⁵ Jestliže zavládla nesmělá naděje, že Němci časem opustí scénu, mohli se londýnští Poláci i „volyňsko-haličtí“ Ukrajinci soustřeďovat na odvrácení hrozby aktuálnější a spoluprožívané – sovětského návratu na území ukořistěná Stalinem při dělení Polska v roce 1939. Nekomunističtí Poláci se na rozdíl od banderovců mohli těšit chartrnou nadějí, že západní Spojenci projeví porozumění pro jejich územní restituice. Ze strany W. Churchilla i F. D. Roosevelta šlo však od začátku o obtížně maskovanou nechuť riskovat pro polské pretenze roztržku se Stalinem, tlumočenou Polákům ovšem postupně, s vypočítavou ohleduplností, tak aby byl tento neklidný a chrabrý spojenec účinně udržován ve spojeneckém válečném soukolí. Při troše důvtipu byla však nestálost Británie a Ameriky zaznamenatelná již minimálně od vypuknutí německo-sovětské války a Sikorski se tu nevyznamenal přílišnou jasnozřivostí.¹⁰⁶ Na pozadí tohoto

Edwarda Pruse, že datum je dílem náhody, resp. výsledkem dlouhé chvíle, neboť den předtím zlikvidovali banderovci v německých službách poslední volyňské ghetto, a měli tedy čas na partyzánštinu, je jen jakýmsi akademickým zpeřčením a jako ničím nepodložené je nelze brát vážně. PRUS, Edward: *Taras Czupryńka*, s. 163.

105 BRZOZA, Czesław – SOWA, Andrzej L.: *Historia Polski 1918–1945*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006, s. 532.

106 ZAMOJSKI, Jan E.: *Polskie formacje wojskowe w ZSRR w latach II wojny światowej. Refleksje generalne*. In: Kol. autorů: *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*. Zakład narodowy imienia Ossolińskich –

David Svoboda

tragického sebeklamu, který navzdory všemu uvedenému nemůže zastřít skutečnost, že Západ vůči Polákům provozoval cynickou a zároveň hloupou politiku, lze snad lépe posoudit osudovou vykořeněnost ukrajinské zahraniční politiky. Že byla *Atlantická charta* jen cárem papíru, vynikne o to snáze, vcítíme-li se do stanoviska Ukrajinců: jejich mínění bylo již pod rozlišovací schopnost účastníků „velké hry“.

OUN stála nikoli z vlastní vůle mimo světové diplomatické kanály a musela v duchu hesla *vlastními silami* spoléhat výhradně na svépomoc. Tato její hlavní charakteristika, vědomě čerpající z anarchických tradic ukrajinského kozáctva, je právem předmětem hrdosti, jež prostupuje ukrajinský nacionalistický diskurz, a nutně svědčí o pevném postavení UPA mezi civilním obyvatelstvem.¹⁰⁷ Avšak vzpomínka na nepochopení Západu, s nímž se ukrajinské tužby setkaly po první světové válce, a energické východní směřování císařského, později hitlerovského Německa zbavily integrální nacionalisty ohledů k západním demokraciím a otevřely cestu k dorozumění s táborem Osy. Výsledkem byla úporná snaha držet krok s válečným vývojem, opřena výlučně o sílu zbraní, a daní pak trvalá kompromitace spoluprací s Němci. Britové s Američany nicméně na příkladu polských spojenců demonstrovali, že si za přínaléžitost k západním demokraciím sice nechají rádi zaplatit (nasazení armády generála Władysława Anderse na Blízkém východě a v Itálii), v rozhodujících momentech však ponechají Poláky napospas Stalinovým dobovačným cílům.¹⁰⁸ Zrada, kterou ukrajínští nacionalisté zakusili od nacistů, se vzhledem k Hitlerově porážce zpětně jevila jako relativní, vítězství Spojenců při obětování polských zájmů však na loajální Poláky později muselo účinkovat dvojnásob tíživě, zejména když byla domácí rezistence po celou dobu nabádána k součinnosti se Sověty v obavě, že opačný postup (Armia krajowa byla uznána za spojeneckou sílu!) připraví Poláky o britsko-americkou podporu ve věci východních hranic.¹⁰⁹ Přitom již před katyňskou aférou vycházely z Moskvy zlověstné náznaky, že veškerá dosavadní polsko-sovětská ujednání s rostoucími úspě-

Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, s. 75, pozn. 21. V obecnosti např. KIMBALL, Warren F.: *Churchill and Roosevelt. The Complete Correspondence. Vol. II. Alliance Forged*. Princeton University Press, New Jersey 1984, s. 685. V době německo-sovětského spojení se však polská zahraniční politika, lpící na předválečných hranicích, jevila nadějněji a sklízela nelicénní obdiv ukrajinské nacionalistické scény v USA. *Hoover Institution Archives*, f. Register of the Poland Ambasada (United States) Records, 1918–1956 (Correspondence 1939–1951), box 29, folder 1 (Ukrainian Affairs 1941). Zpráva generálního konzula Heliodora Sztarka polské ambasádě ve Washingtonu, shrnující nálady v ukrajinských tiskovinách *Svoboda* a *Trident* z května 1941. Tragikomicky vzhledem k americké válečné diplomacii vyznívá ukrajinský postesk nad Sikorského schopností získat pro svou věc prezidenta Roosevelta.

- 107 Viktor Korol, a historian, reveals truths about Ukraine in WWII – viz <http://www.wumag.kiev.ua/index2.php?param=pgs20071/80> (citováno k 29. 7. 2014).
- 108 ZAMOJSKI, Jan E.: *Polskie formacje wojskowe w ZSRR w latach II wojny światowej*, s. 76; PACZKOWSKI, Andrzej: *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*. PWN, Warszawa 1995, s. 101; DAVIES, Norman: *Boj o Varšavu. Povstání Poláků proti nacistům 1944*. Prostor, Praha 2005, s. 53, zohledňuje spojenecký požadavek bezpodmínečné kapitulace stanovený v Casablance jako krok posilující Poláky ve víře, že Spojenci nepřipustí opakování brestlitevského míru, a naděje na návrat předválečných území tudíž trvá.
- 109 GOGUN, Aleksandr: *Dejatel'nost' vooružennych nacionalističeskich formirovanij na territorii zapadnych oblastej USSR (1943–1949)*. Disertační práce. Severo-Zapadnaja Akademija Gosudarstvennoj Služby, Sankt-Peterburg 2005 – viz http://lib.oun-upa.org.ua/gogun/dis_r02.html (citováno k 29. 7. 2014).

Tenkrát na Volyni

chy Rudé armády pozbudou platnosti.¹¹⁰ Nezbyvalo než lavírovat a chystat *jakoby* protiněmeckou, ve strategickém smyslu však protisovětskou iniciativu, jíž se stala operace „Bouře“. Fatálně chybný předpoklad, že se Spojence podaří přesvědčit o polských nárocích, zakládal na neústupnost, jakou představitelé polského odboje, pokud šlo o tzv. Kresy, vůči ukrajinské straně projevovali.¹¹¹ Obrat na světových frontách a možnost spojenecké intervence v regionu v případě otevření druhé fronty ve Středomoří oživily naděje na opakování scénáře roku 1918, kdy se Ústřední mocnosti zmocnily obrovských území na účet bolševiků, ale po jejich porážce se arbitrem ve východoevropských záležitostech staly západní demokracie. OUN-b, za měnění se situace nervózně pošilhávající po západních Spojencích, což byla strategie tvořící pozadí jejího obmyslného vystupování navenek a drastického uvnitř, uvažovala docela shodně. Ke všemu si uvědomovala, že prohraje-li Německo válku a Moskva bude natolik vyčerpána, že ztratí na budoucnost této části Evropy vliv, zvýhodní Poláky v rozhodujícím boji za ztracená teritoria jejich příslušnost ke spojeneckému bloku a ti před vítěznými demokraciemi budou moci podepřít své nároky poukazem na přítomnost polského živlu na sporných územích. Mohla buď spoléhat na vysoce nepravděpodobnou dohodu s polskou reprezentací, nebo zlepšit své vyhlídky „preventivní“ etnickou čístkou, která měla zbavit znovuzrozenou „Rzeczpospolitą“ jejích pák na východě a na rozdíl od čtvrtstoletí starých událostí, rozhodnutých silou polských zbraní spíše než umem diplomacie, zjednat tentokrát Ukrajincům vítěznou koncovku. Stalin i OUN tedy každý po svém způsobu tíhli ke Curzonově linii coby východní hranici příštího Polska, kterýžto pojem naháněl Sikorskému i později Mikołajczykovi hrůzu. A UPA svými teritoriálními aspiracemi a etnickou politikou nevědomky naplňovala základní cíle ukrajinské politiky Kremlu, který za ni jen dokončil dílo.

Dějiny ukrajinsko-polských snah o dohodu jsou spletité a zabraly by zde mnoho místa. Není pravda, že by snad Poláci neprojevovali dobrou vůli – projevovali ji nicméně způsobem sobě vlastním, cestou příslibů demokratických reforem a národnostně spravedlivých pořádků ve společném polském státě. Dál samozřejmě žádná polská reprezentace ustoupit nemohla a vedle otevřeně šovinistického programu polské nacionalistické pravice (Stronnictwo Narodowe), předpokládajícího vysídlení Ukrajinců z Kresů, byla uvedena vládní liberálnost obzvláště patrná.¹¹² Vyhlídce stvořit na západní Ukrajině *fait accompli* odstraněním polského etnosu revoluční spiklenecký aktér, jakým byla OUN-b, neodolal. Polský odboj na Volyni i ve východní Haliči se na pře-

110 BRZOZA, Czesław – SOWA, Andrzej L.: *Historia Polski 1918–1945*, s. 533.

111 K problematice území nazývaného Kresy srov. CHOLÍNSKÝ, Jan – CENCKIEWICZ, Sławomir: *Sovětská zace Polska, Západ a princip legalismu. Securitas Imperii*, 2014, č. 1, s. 213.

112 MOTYKA, Grzegorz: Der polnisch-ukrainische Gegensatz in Wolhynien und Ostgalizien. In: CHIARI, Bernhard – KOCHANOWSKI, Jerzy (eds.): *Die polnische Heimatarmee. Geschichte und Mythos der Armia Krajowa seit dem Zweiten Weltkrieg*. Oldenbourg Verlag, München 2003, s. 536–537. Stanowisko ugrupowań politycznych w kraju wobec sprawy ukraińskiej. Raport Biura Informacji i Propagandy dla Komendy Głównej AK. Dokument je jedním z těch, které zachycují nálady Stronnictwa narodowego. Obsahuje jej edice SIWICKI, Mikołaj: *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. Tom 2*. Nakładem autora, Warszawa 1992, s. 233–234. K dalším jednáním VJATROVÝČ, Volodymyr: *Sproby ukrajins'ko-pol's'koho porozuminnja v roky II. svitovoji vijny. Ukrajin's'kyj vyzvol'nyj ruch*, 2003, č. 2, s. 127–137.

David Svoboda

lomu let 1942 a 1943 teprve konsolidoval. Etničtí Poláci byli mimo města v menšině a realizace plánu „Bouře“ se měla podle dlouhodobého záměru, byť doznával změn, uskutečnit v národnostně polských regionech, kdežto v Krescích měly mít vojenské akce omezený charakter, a to i pro pocitovanou hrozbu polsko-ukrajinské války.¹¹³ Je ostatně ironií, že impulzem k prvotní organizaci tohoto plánu v Krescích od Baltu po Ukrajinu byla v létě 1941 žádost zkroutěného Stalina o diverzní součinnost polského odboje s východní frontou, čemuž po dohodě s Brity loajální Poláci pohotově vyhověli. Polské směrnice také doporučovaly provádět východně od bývalé polské hranice diverzní činnost ve prospěch Sovětů aby bylo polské obyvatelstvo uchráněno očekávatelně německé odvety. Je patrné, že dopady na Ukrajině se jejich tvůrci zřejmě nezabývali.¹¹⁴

Udeřit rychle, než se Polákům podaří přesunout do oblasti posily z vnitřního Polska a než intervenuje Západ v jejich prospěch, se OUN-b jevílo jako imperativ daného okamžiku.¹¹⁵ Stěží ale pochopíme skutečné proporce událostí, pokud vyneseme pohled na ideově-strategické zrání OUN-b. Koncem roku 1942 se ve Lvově podvkrát uskutečnila vojenská konference Provodu OUN-b (literatura udává běžně jednu – prosincovou, Grzegorz Motyka píše o dvou, z nichž první zasazuje do října) a stanovily jako závazný cíl budování vojenské síly partyzánského typu. Upřesňovaly se již postupy v případě velkého finále po případné německé porážce. Zajatí komunističtí důstojníci a Židé ze sovětských jednotek měli být na místě střeleni, židovská populace jako taková bude ze svobodné Ukrajiny vysídlena, ale životy Židů ušetřeny s ohledem na silný židovský vliv na veřejné mínění Západu. Stejný úděl měl čekat i Poláky, což lze chápat jako jasnou předzvěst volynské tragédie; oproti tomu etničtí Češi a např. Maďari směli zůstat, taktéž Rusové s výjimkou protiukrajinských exponentů z vlastních řad.¹¹⁶ Z toho je patrné, že OUN-b přísně promýšlela etnonacionální otázky ještě dříve, než byla nucena reagovat na naléhavé problémy plynoucí z protikladné skupinové strategie polských sousedů tváří v tvář okupační realitě. K otázkám polské spolupráce s nacisty v okupovaných Krescích mají ukrajinští historikové sklon přistupovat se soustředěnějším zájmem než polští autoři, kteří v souvislosti s vyústěním událostí, které přineslo tragédii tamní polské populace, vyzdvihují spíše jiné motivy. Reflektován je zde rozdíl mezi intenzitou okupačního útisku v Generálním gouvernementu (GG) a režimem v RKU, což přitom byly sousedické regiony se shodnou národnostní skladbou – ukrajinsko-polsko-židovskou. Němci na Východě dovedně uplatňovali osvědčený postup *rozděl a panuj*. Úděl Židů byl předem dán a prostor ke

113 V tom se shodoval velitel III. okruhu ZWZ Władysław Filipkowski se Stefanem Roweckim. TORZECKI, Ryszard: *Polacy i Ukraińcy*, s. 256; ILJUŠYN, Ihor: *Polskie podziemie na terytorium Ukrainy zachodniej podczas II wojny światowej*. In: *Polska-Ukraina: trudne pytania. Tom 1–2*. Karta, Warszawa 1998, s. 174–175.

114 ROMANOWSKI, Wincenty: *ZWZ-AK na Wołyniu 1939–1944*. Redakcja wydawnictwa Katolickiego uniwersytetu lubelskiego, Lublin 1993, s. 126–127.

115 MOTYKA, Grzegorz: *Der polnisch-ukrainische Gegensatz in Wolhynien und Ostgalizien*, s. 539–540.

116 Týž: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 113; *Polska i Ukraina w latach trzydziestychczterdziestych XX wieku. Tom 4. Polacy i Ukraińcy pomiędzy dwoma systemami totalitarnymi 1942–1945*. nr. 1. Warszawa – Kijów 2005, s. 205–213. Cit. podle MOTYKA, Grzegorz: *Plan: wykarzcować*. Karta, Warszawa 2005, č. 46, s. 91.

kolaboraci mělo toto nešťastné etnikum velmi zúžený. Oproti tomu volyňští Poláci – tak jako obráceně Ukrajinci v Generálním góvernementu – byli podle některých autorů nacisty po německo-banderovské roztržce využíváni jako klín proti nespolehlivým Ukrajincům a neváhali se chopit příležitosti, kterou jim tento status nabízel, k denunciacím a šikaně svých etnických rivalů a službě v pomocných bezpečnostních sborech.¹¹⁷ Veškeré nespolehlivé banderovce mohli nacisté hravě nahradit na jejich administrativních postech Poláky, a ti zhusta neodmítali i z jiných důvodů, než byla prostá snaha uchovat holé živobyti. Z těch samých konspiračních důvodů jako aktiv OUN-b se chápali příležitosti proniknout do okupačního soukolí, aby zde zráli pro budoucí povstání a mezitím sloužili jako spojka s Armíí krajowou, čehož si banderovský aktiv všímal s rostoucí nevráživostí.¹¹⁸ Ale bylo by přehnané hledat symetrii mezi vypomáháním Ukrajinců v Generálním góvernementu a tím polským na Volyni. Především Poláky nacisté opovrhovali v ještě větší míře než jejich ukrajinskými protějšky, a ti se tak pobídek k intenzivnějšímu stupni spolupráce vystříhali. Ukrajinský centrální výbor, jaký působil v GG, neměl v Reichskommissariatu žádnou polskou obdobu.¹¹⁹ Větší odolnost Poláků vůči svodům spolupráce s Němci vyrůstala i z pevného zakotvení polské reprezentace v táboře protifašistické koalice, zatímco OUN byla v mezinárodní rovině ponechána vlastnímu osudu. Velká část Ukrajinců v pomocné policii byli vlastenci, připraveni využít příležitosti v zájmu svého národa, kdežto Poláky s páskou na rukávech zodpovědné za týrání Ukrajinců zastupovala podle některých autorů převážně morální spodina, a to přes přísná varování polského podzemí. Nemálo z nich se také mstilo za příkoří utrpěná z rukou Ukrajinců, a Němci tento rozkol záměrně přižívovali.¹²⁰

S nacisty tedy určitou měrou spolupracovaly oba národy a každý takový projev byl protivnou stranou vnímán zvětšovacím sklem vlastních předsudků. Ukrajinci po trpké roztržce s Němci v důsledku jejich zákroku proti deklaraci ukrajinské nezávislosti 30. června 1941 vůči polské vstřícnosti k okupantům zaujímalí podstatně přísnější stanovisko než k té vlastní.¹²¹ Ovšem *kolaborace* měla ve slovníku ukrajinské rezistence

117 PATRYLJAK, Ivan K. – BOROVIK, Mykola A.: *Ukrajina v roky Druhojji svitovojji vijny*, s. 431, 434.

118 ROMANOWSKI, Wincenty: *ZWZ-AK na Wolyniu 1939–1944*, s. 91–92; PATRYLJAK, Ivan K. – BOROVIK, Mykola A.: *Ukrajina v roky Druhojji svitovojji vijny*, s. 432. Poláci byli z přísluhování nacistům obviňováni již na II. konferenci OUN-b. SZCZEŚNIAK, Antoni B. – SZOTA, Wiesław Z.: *Wojna polska z UPA*, s. 164.

119 Problém nacistické rasové kategorizace je mnohem složitější, než se zdá; nenávisť k Polákům navazovala i na Hitlerova diplomatická zklamání pozdních 30. let. BOREJSZA, Jerzy W.: *Antyslawizm Adolfa Hitlera*, například s. 31–45; MATIJCZENKO, Wiktor: Problem polskiej kolaboracji w czasie II wojny światowej. In: *Polska-Ukraina: trudne pytania. Tom 9*, s. 232. Podrobně PIOTROWSKI, Tadeusz: *Poland's Holocaust. Ethnic Strife, Collaboration with Occupying Forces and Genocide in the Second Republic, 1918–1947*. McFarland & Company, Inc., Publishers, Jefferson – North Carolina – London 1998, s. 84–85.

120 S odvoláním na Tadeusze Olszańského TROFYMOWICZ, Wolodymyr: Rola Niemiec i Związku Sowieckiego w konflikcie ukraińsko-polskim w latach 1939–1945. In: *Polska-Ukraina: trudne pytania. Tom 5*. Karta, Warszawa 1999, s. 198–199.

121 ILJUŠYN, Ihor: *Protystojannja UPA i AK v roky druhojji svitovojji vijny: na tli dijaj'nosti pol's'koho pidpilja v Zachidnij Ukraini*. Instytut istoriji Ukrainy, Kyjiv 2001, s. 123–124. SNYDER, Timothy: „To Resolve the Ukrainian Question Once and For All.” *The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland 1943–1947*. Working Paper Nr. 9. November 2001 – viz http://web.mit.edu/cis/www/migration/pubs/rwp/9_resolve.

David Svoboda

ještě jeden význam: tímto označením se definovala jakákoli spolupráce se sovětským podzemím. Vzhledem k tomu, že polská síť musela navzdory své protisovětské averzi udržovat se stalinským předvojem přinejmenším sousedské styky, byla k nepřátelství s banderovci fakticky odsouzena. Rozkaz Provodu OUN-b ospravedlňující likvidaci polského živlu v *západoukrajinských zemích* (ZUZ) upozorňoval na prosovětské stanovisko polské vlády.¹²² Také těm polským vesničanům, kteří se snažili jen přežít, nabízeli stále aktivnější partyzáni vyslaní Moskvou určitou záštitu před ničivými německými a záhy také ukrajinskými nájezdy. Rudí měli především zájem rozdmýchat protiněmecké nálady, které bedlivě zaznamenávali. Když seznali, že polská vláda zachovává k nadměrné horlivosti odboje zdrženlivý postoj vzhledem k nezbytnosti vystačit se silami pro povstání v závěru války, neváhali přikročit k provokacím, aby vyvolali odvetné akce okupantů a tím přinutili Poláky k aktivní činnosti proti Němcům i ukrajinským nacionalistům.¹²³ Nepřekvapí, že tato činnost pak pro změnu vháněla vodu na mlýn banderovské propagandy.

To vše donutilo OUN-b opustit dosavadní zdrženlivé stanovisko a dosud dřímající vojsko zapojit do otevřené povstalecké iniciativy. Tento přerod musel nastat nejpozději počátkem února 1943, soudě podle toho, že ještě v lednu pronesl vojenský referent Provodu pro Volyň a Polesí Vasyl Ivachiv slova *V ústředí vládně přesvědčení, že čas ozbrojeného vystoupení ještě nenadešel*. Zato v únoru již III. konference vedení OUN-b rozhodla o urychleném zahájení války s Němci.¹²⁴ V předvídatém očekávání, že SSSR vyjde z války vítězně, se tu Mychajlo Stepaňak zasazoval o radikální postup proti Němcům, které bylo podle něj nutno porazit ještě před návratem Rudé armády. To bylo možné chápat jako jakousi obdobu polské operace „Bouře“ a také to bylo plněm přijato.¹²⁵ Na všech úrovních se zapovídala kooperace s okupantem, přičemž jako motiv zde bylo formulováno nebezpečí kompromitace ukrajinského odboje v očích Západu (na německého koně už OUN-b nesázela). Ovšem Stepaňakův antifašismus musel narazit na jisté limity již v srpnu na III. mimořádném sjezdu OUN-b, kdy bylo jeho naléhání na přednostní boj s Němci celkem realisticky zamítnuto jako neúčelné vzhledem k tomu, že by to *oslabilo možnosti organizovaného revolučního boje v nové realitě* (míněno v *realitě* opětovně sovětské okupace). A navíc boj na třech frontách – proti Moskvě, Polákům a Němcům – si pro svou náročnost vynucoval utřídění priorit (zde uvedené pořadí jim odpovídá), což Stepaňakovy cíle brzy usměrnilo. V diaspoře později vznikaly publikace stavící na odív úspěchy UPA v bojích s nacisty. Zaráží v nich

html#_ftn1 (citováno k 29. 7. 2014). Studie posloužila za podklad stejnojmennému autorovu článku v *Journal of Cold War Studies*, 1999, Nr. 2, Vol. 1.

122 MOTYKA, Grzegorz: *Tak bylo w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948*. Oficyna wydawnicza Volumen, Warszawa 1999, s. 111.

123 BILAS, Vasyl': *Represyyno-karal'na systema v Ukrajinі 1917–1953*, s. 361–362; TROFYMOWICZ, Wolodymyr: *Rola Niemiec i Związku Sowieckiego w konflikcie ukraińsko-polskim w latach 1939–1945*, s. 207.

124 KENTIJ, Anatolij: *Ukrajins'ka povstans'ka armija v 1942–1943 rr.* Instytut istoriji NAN Ukrainy, Kyjiv 1999, s. 14. Cit. podle MOTYKA, Grzegorz: *Plan: uykarczować*, s. 92.

125 Kol. autorů: *Problema OUN-UPA*. Originál protokolu o vojenských otázkách se nedochoval, musíme spoléhat na výše citovanou edici *OUN v svitli postanov Velykych Zboriv, Konferencij ta inšych dokumentiv z borotby 1929–1955 r.* (s. 75–89), z níž vychází i KOSYK, Wolodymyr: *Ukrajina i Nimeččyna v druhij svitovij vijni*, s. 317–319.

Tenkrát na Volyni

prezentovaná neschopnost německých sil a mizivé ztráty na straně UPA – mytologie chrabrosti, jakou kolem sebe rádo vytváří každé partyzánské hnutí.¹²⁶ Bez ohledu na to, co soudíme o věrohodnosti uváděných faktů, vést válku proti Němcům bylo protismyslné od samého počátku, a strategie UPA to musela zohlednit mnohem dříve než v srpnu 1943. Jinou otázkou je přístup okupantů a zde nelze přehlédnout místy nezanedbatelné německé úsilí napřené k eliminaci UPA i za pomoci tanků a letadel.¹²⁷ UPA se přesto na rozdíl od rudých vyhýbala sabotážím a diverzím podlamujícím úsilí Wehrmachtu, což by v konečném důsledku usnadňovalo návrat Stalinova panství, a uchýlovala se k nim jen tehdy, pokud šlo o maření potravinových dodávek a vývozu lidské síly do Říše.¹²⁸

Jedním z nejzávažnějších bílých míst týkajících se III. konference je rozkaz k protipolské akci. Patrně padl během této konference, ale obsah zůstal v utajení. V důsledku toho není známo, co z následujících událostí odráželo jeho výslovné znění a co bylo jeho svévolným překročením z vůle lokálních bojůvek UPA, vzdálených kontrole centra.¹²⁹ Kola teroru se začala roztáčet od března a vtiskla dějinám regionu i polsko-ukrajinských vztahů osudný ráz. Hromadnou jarní dezercí ukrajinských policistů do lesů a obsazením jejich míst Poláky hledajícími garance proti vzrůstajícímu banderovskému násilí započala naplno kapitola dvou smutně spjatých komplikovaných fenoménů: volyňských řeží a Ukrajinské povstalecké armády. Bude o tom podrobně pojednáno v navazující studii.

126 UPA v svitli dokumentiv z borot'by za Ukrajin's'ku Samostijnju Sobornu deržavu 1942–1950 rr. Častyna II. Bojovi diji UPA. Vydannja Zakordonných Častyn Orhanizacijj Ukrajin's'kych Nacionalistiv, místo vydání neuvedeno 1950.

127 GOGUN, Aleksandr: *Dejatel'nost'...*, http://lib.oun-upa.org.ua/gogun/dis_r02.html (citováno k 29. 7. 2014).

128 Tamtéž.

129 MOTYKA, Grzegorz: *Tak bylo w Bieszczadach*, s. 111.